

מתוך "נתן אלתרמן – פרקי ביוגרפיה" / מנחם דורמן (בעריכת דבורה גילולה)

פרק רביעי – פאריס ונאנסי

א

באחד הימים האחרונים של חודש אוקטובר 1929 השליכה האוניה "פרובידאנס" עוגן בנמל של מארסיי. אלתרמן ירד ממנה והמשיך בו ביום את המסע לפאריס ברכבת. בינתיים, באוניה, קשר ישרי ידידות עם חיים גמזו והם החליטו לעשות ביחד גם את הדרך לבירת צרפת. חיים ונתן, שניהם נולדו בשנת 1910 ושניהם למדו בגימנסיה "הרצליה". אמנם שם בבית-הספר לא היה כל מגע ביניהם וספק אם התראו פעם פנים אל פנים והחליפו דברים זה עם זה. הם למדו בכיתות שונות. גמזו היה מן המחזור הקודם, שסיים את לימודיו בשנת תרפ"ח (כזכור, נתן איחור להירשם ועל-כן למד בכיתה של תלמידים שהיו קצת צעירים ממנו). באוניה שהפליגה למארסיי נפגשו באקראי, כאשר פני שניהם מועדות לפאריס, ללמוד שם באוניברסיטה, אבל מאחר שנפגשו ובעלי עניין אחד היו - התרועעו ועשו יחד בימים ובלילות באוניה, בתנאים היפים לשני בחורים צעירים החייבים לקמץ בכל פרוטה. גמזו, שהיה רגיל מנתן במגעיו עם הבריות וחופשי ממנו במשא-ומתן, אירגן את העניינים ב"פרובידאנס" בצורה כזו, שגם הוא וגם אלתרמן פטורים היו מללון על גבי הסיפון, תחת כיפת השמים של אוקטובר שנעשו סתויים וסגריריים ככל שהפליגו מערבה, ולבסוף עוד דאג לכך שיתפנה בשבילם מקום באחת הקאבינות של המחלקה השלישית. אחר-כך, בפאריס, שכרו חדר משותף בבית-מלון בקירבת הרובע הלאטיני, באחד מאותם בתי-מלון קטנים וזולים המצויים לרוב בסביבה זו והמשמשים סטודנטים עניים, אמנים שאין הפרוטה מצויה בכיסם ועוברי-אורח לשעה קלה, הנכנסים ויוצאים עם אשה וד"ל. ב"הוטל ארמיטאג" היה להם חדר מרווח ובו מיטה אחת, רחבת-ידיים כנהוג אצל הצרפתים; את המיטה הזאת חילקו לשתים על-ידי "פלושון" נוסף שהונח לאורכה ("פלושון" נקראת אותה כרית גלילית מיוחדת-במינה המונחת למראשותיה של כל מיטה צרפתית, ובן המקום, הרגיל אצל הכלי הזה - נהנה ממנו, ואילו הזר מתענה בגינו ומתקשה להסתגל אליו).

אלתרמן וגמזו היו איפוא שרויים במחיצה אחת בסתיו, בחורף ובאביב, עד לקיץ של 1930, שאז עקר הראשון לנאנסי. חדר אחד ומיטה אחת, ואף-על-פי-כן כל אחד מהם נשמר לנפשו שלא להסיג את גבולי פרטיותו של רעהו. לימודיהם השונים בזמנים שונים סייעו להם בהשתדלות זו וכן העובדה, שגמזו נאלץ היה לעשות שעות מרובות מחוץ לבית-המלון, לשם פרנסתו בעבודת-כפיים. דרך משלף אם מצא איזו עבודה שרובה נעשית בלילות (ניקוי מכונות, שטיפת כלים או רצפות וכיו"ב) - רוב הלילה היה של נתן, ואילו רוב היום של גמזו. וכך הסתדרו יפה. בלי משיים ובלו אומר ודברים קבע אלתרמן את הטון של הטנדו עם גמזו. בלי מאמץ חיזוני ובלו הטעמה מפורשת של "אל תגע בי", מעולם היה בו בנתן משהו שקבע דיסטאנץ בינו לזולתו, למרות מה שהיה מסביר פנים ולפעמים גם

נוח לשיחה בעלמא. הדיסטאנץ שקבע (אז) לא היה פוגע או מעליב או מרגיז והוא היה טבעי עד כדי כך שהורגש-ולא-הורגש, כמו אקלים מסביב. גמזו, שזכר את הימים ההם בפאריס במחיצה אחת עם נתן אלטרמן כימים של חברות נעימה, הגדיר אחר-כך את הריחוק הזה כסלידתו של נתן מכל פאמילאריות". במקרים רבים ובכל הפכים הקטנים עזרו זה לזה בעיר הנוכריה. גמזו צריך היה להשתכר לכלכלתו בעבודה שלא תמיד היתה מצויה בשביל זר, ואם הושגה בידי עמל ותחבולות - לא תמיד היה שכרה בצדה כדי הוצאות אוכל-שתיה-לינה. לעומת זאת, אלטרמן קיבל את כספי הוצאותיו מאביו, ואף כי הסכומים הספיקו בקושי כדי קיום יומיומי וכדי תשלום שכר-הלימוד, עוד מצאו ידו לא-אחת להפריש משהו לחברו בתורת הלוואה המשתלמת מפקידה לפקידה, על-מנת לחדשה בו במקום בלי כל חשבונות מדוקדקים. ופעם, מעשה שהיה כך היה: גמזו נעדר מן החדר, בשבו מצא על השולחן פתקא עם כמה פראנקים ועל הפתקא רשם נתן את הדברים הבאים: "אני משאיל לך כך וכך פראנקים וכשיהיה לך - תחזיר". גמזו לקח את הפתקא, תחב אותה לכיס, אבל את הכסף לא לקח. עברו יום-יומיים, שבמשכם לא נפגשו במקרה. ערב אחד כשנזדמנו לשהות יחד בחדר אמר נתן לגמזו: "אני כועס עליך, הנה אנחנו חיים בחדר אחד, ישנים במיטה אחת ורק הפלושון מפריד בינינו, אני יודע שעכשיו הכיס שלך ריק, מדוע לא תיקח ממני הלוואה, אני לא עושה לך שום טובה, אבל אני לא אוכל לאכול, אם אני יודע שאתה רעב..." זה שיכנע את גמזו, שטיעונו של נתן היה אמיתי, באמת הוא לא היה יכול לאכול ביודעו שרעהו רעב.

ובכן, נתן היה עכשיו סטודנט בסורבון, ואף-על-פי-כן שכל מעייניו היו נתונים לספרות - נרשם בפאקולטה של מדעי-הטבע, במקצועות העשויים להכין את התלמיד ללימודי רפאה. זו היתה מעין פשרה, בטרם הוכרע סופית איזה מקצוע יקנה בצרפת. כימיה, פיסיקה, פיסיולוגיה יכולות לשמש תכליות שונות, גם רפואה וגם חקלאות, שהאחרונה יתרונה בולט קודם-כל מבחינה זו, שמשך הלימודים בה קצר הרבה יותר מאשר משך לימודי רפואה. בין כך ובין כך, אלטרמן היה סטודנט שקדן ועמד כיאות בכל בחינה עונתית, אף-על-פי שהדבר עלה לו בקושי ניכר לא מחמת הנושא, אלא מחמת השפה, כי מה שלמד צרפתית בבתי-הספר, ב"מגן-דוד" וב"הרצליה", לא הספיק כדי רכישת ידע במכללה צרפתית. אלא שבעניין זה עזרה לו הרבה דווקא להיטותו שמחוץ לגדר החובה, שלאחר שמילא אותה די-צורכה - קרא המון ספרות צרפתית, מודרנית וקלאסית - שירה, פרוזה ומחזות ועתונים, כמובן. זה היה ה"פאסיון" שלו עוד מילדותו. לפעמים היו יוצאים השניים לטייל ברחובות פאריס או מרחיקים לכת עד ליער-בולון, להזין את עיניהם במראות המקום ולהשתעשע בניחושים פיסיולוגיים על-פי פיסיולוגיה והתנהגותה של אשה זו או אחרת. מי היא ומה היא רוצה... לעתים די רחוקות, אם הפרוטה היתה מצויה פחות או יותר - הגיע כסף מתל-אביב, או גמזו שיפר את הכנסתו - היו מיטיבים את לבם בארוחה טובה במסעדה "קוקוריקו" שליד "הוטל ארמיטאג" (שם המלון - בעברית: "בית הנזיר" המתבודד - סיפק לנתן המון אפשרויות להשתעשע בחידודי-לשון). או שהיו מבקרים באחד הקאבארטים הקטנים, שפאריס היתה משופעת בהם. נתן היה נהנה מאוד מפזמוני השאנסונים והשאנסונרות, היה צוחק במלוא פה את צחוקו הצוהל למשמע פזמוני-חשק-והיתול מפולפלים, חדשים וגם ישנים, וביותר אהב את גסויותיו של פראנסוא ויון, של אותו צרפתי בן המאה החמש-עשרה, בן-בלי-בית כל ימיו, "ואגאבונד", שכתב שירים ובאלאדות, גם גנב ורצח ונידון

לתלייה, אבל ניצל ממנה ונעלם, איש אינו יודע מתי נפטר והיכן נקבר. שכחוהו עד שגילוהו מחדש בודלר, רימבו, ורלן, שנתן למד עכשיו את שירתם בשקידה (משהו מהם תירגם כעבור שנים מספר). עם גמר שנת-הלימודים הראשונה בתחילת הקיץ של 1930 חזר נתן הביתה לתל-אביב למשך שבועות מספר, לשם חופשה שיש בה חסכון-כיס והזדמנות להחליט יחד עם ההורים על מגמת המשך הלימודים, בחתירה למקצוע אזרחי, והיכן התקיימו, אם שוב בפאריס או במקום אחר. הפעם הוחלט סופית שנתן ילמד חקלאות, אגרונומיה בלעז, וכי לעניין זה אין מקום טוב יותר ומפורסם יותר בצרפת מאשר העיר נאנסי שבבל לורין (לותרינגיה או לותר, בנוסח עברי ישן). נתן קיבל את הדין לא באונסו, שבדבר אחד היה תמים-דעים עם אביו – עליו להיות בעל יכולת לפרנס את עצמו בכבוד ושלא להיות סמוך עוד על שולחן האב *בהקדם האפשרי*. אמנם נתן הצטער על כך שהחלטה זו מחייבת אותו להיפרד מפאריס. קשה לתאר בתוככי צרפת שוני גדול מזה שבין שתי הערים האלו, שהאחת היא מטרופולין עולמית ומה אין בה בכל המובנים, ואילו האחרת – עיר קטנה, פרובינציאלית, בת כמאה-אלף נפש, לא יפה במיוחד ולא מן העתירות שבערי האוניברסיטאות שבמדינה זו. מאידך גיסא, לגבי לימודי החקלאות היו לנאנסי כמה וכמה יתרונות (ארצישראליים לא-מעטים כבר התנסו בכך), לבד מה שהוצאות המחייבה כאן היו נמוכות באופן ניכר מהוצאות המחייבה בפאריס, שאפילו אם אתה חי בה בצמצום ואין לך אף לא פראנק אחד מיותר, הרי במקרה דידן - כל פראנק היה "מזיעתו של אבא" (כדברי נתן).

בכל-זאת נשאלת השאלה: מה ראה נתן לבחור בחקלאות כמשלח-ידו שלעתיד-לבוא, שיביאו לעמידה ברשות עצמו? קודם-כל לדידו, האפשרויות בבחירת "מקצוע" היו מצומצמות למדי בארץ-ישראל בתחילת שנות השלושים. כמה וכמה אפשרויות בעין לא באו בחשבון מחמת מום קל בדיבור וביד-שמאל. מקצוע כלכלי (בנקאות, מסחר) היה מחוץ לכל שיקול. האם התכוון נתן להיות חקלאי, עובד-אדמה, בפועל-ממש? האם החקלאות, מלאכת הכפר והשדה, משכה את לבו של מי שעתיד היה להתגלות בעוד שנים ספורות כאורבאני שבמשוררי הדור? האם סופה של בחירה זו, שאלתרמן לא נעשה איכר מעולם, שלא חרש ולא זרע ולא קצר, מעיד על תחילתה, שכלל לא נתכוון לאחוז בדרכם של יצחק וילקנסקי ושלמה צמח, דרך משל, אנשי העלייה השנייה, שהיו אגרונומים למעשה וסופרים עבריים ידועי-שם? יש מקום להשערות לכאן ולכאן, להוציא השערה אחת, ש"רומאנטיקה חקלאית", הלכני-רוח של "שיבה אל הטבע", שלילת העיר בעירוניותה וכיוצא בזה היוו את המניע (בה"א הידיעה) להחלטה זו להכשיר את עצמו למעמד אזרחי של חקלאי-אקדמאי. באווירה של ארץ-ישראל דאז היתה לכך משמעות ציונית בדרך כלל וגם הצדקה ריאליסטית למדי, שאם אדם אינו יכול להתפרנס מספרות ואם המוזות מאכזבות, הוא יכול להשליך את יהבו על עשייה חקלאית כלשהי, לבל יזדקק לבריות לעולם בשום צורה, אם פרטית ואם ציבורית.

ב

אורח-החיים בנאנסי היה שונה מבפאריס. שנת-פאריס היתה שנת-חופשה, שנתן נהנה ממנה מלוא חופניים למרות חסרון-הכיס המתמיד. תוך כדי כך רכש ידיעה יסודית בלשון צרפתית, שאיפשרה לו לקרוא כל טכסט צרפתי, לרבות שירה מורכבת, אזוטריית, "סימבוליסטית". בנאנסי שכר לו חדר משלו, שבו התגורר לבדו. הלימודים העסיקוהו הרבה לא רק כדי לצאת ידי חובה (ויציאה ידי חובה

היתה עניין רציני, לדידו), אלא גם משום עצם הטעם שמצא במקצועות המדעיים, שמהם מורכבים לימודי ה"חקלאות", כגון כימיה, בוטאניקה, פיסיולוגיה ועוד, שכולם חותרים, בחשבון אחרון, לפיענוח סודות היקום. ובכן, אלתרמן היה סטודנט שקדן, הוא "לקח את הדברים ברצינות", ואם בכל-זאת התקשה במשהו בלימודים אלו (לא עוד בהבנת השפה, לא מצד השמיעה ולא מצד הקריאה), הרי היו אלו העבודות במעבדה, שכל-אימת שצריך היה לצייר, לשם המחשה, מה שראה במעד למיקרוסקופ – הידים סירבו לציית כראוי. באוניברסיטה של נאנסי היתה "קולוניה" יהודית ניכרת – ניכרת בנוכחותה באולם – ההרצאות, במעבדות, בחצר, במסעדות – סטודנטים מן הארץ, שלמדו בעיקר רפואה או חקלאות, סטודנטים מליטא ומפולין, שנבצר מהם, מחמת שנאת-יהודים בארצות-מוצאם, לרכוש שם השכלה אקדמאית. קהל גדול של בחורים ובחורות מישראל, צמאי דעת, ורובם עניים מאוד. כמו-כן היתה קהילה יהודית מקומית, עתיקה למדי, שמנתה כמה אלפי נפשות. היה גם סניף פעלתי של ה"אגודה למען ארץ-ישראל העובדת", שחבריה טרחו לעשות נפשות לציונות בקרב סטודנטים יהודים ממזרח-אירופה שנתפסו לקומוניזם. ואלו לא היו מעטים, ביחס, ולא מן הנחבאים אל הכלים. בצרפת סערו הרוחות (כמו ברובה של יבשת-אירופה אז), הימין הקיצוני, האנטישמי, של "ליאקסיון פראנסז" ו"צלב האש" נעשה קולני ותוקפני יותר ויותר, ומן הצד האחר של "הבריקאדה" – הסוציאליסטים והקומוניסטים, שהחלו להתלכד לקראת המאבק נגד הפאשיזם המתפשט; התרחשויות אלו היו מורגשות יפה גם בנאנסי ב-1930 ו-1931, מחמת היותה עיר של תעשייה ושל תחבורה לברזל ולפחם מחבל-הרור, ועיר של סטודנטים "בינלאומיים" ובכללם יהודים לא-מעטים, ביחס. בפאריס היה נתן בצרפת, בנאנסי היה נתן בגולה יהודית שבעיר צרפתית, ואף-על-פי-כן גם כאן לא היה מעורב עם הבריות. רק לעתים רחוקות היה משתתף בהתכנסות של חול או של מועד של ארצישראלים, ואם היה משתתף – היה מקשיב לנאומים ולוויכוחים ולעתים רחוקות עוד יותר – מביע דעה בקצרה לגבי סוגיה זו או אחרת. היו לו מכרות ומכרים (מקצתם זכרוהו מנאנסי), אבל ריעים להתרועע לא היו לו פה. יש שהיה מופיע באופן בלתי-צפוי במעון של הסטודנטיות הארצישראליות, שראו בו (אלו שסיפרו לי עליו כעבור שנים רבות) בחור בעל מזג טוב, אדיב, שתקן, ביישן, בעל הומור דק וגם קצת עצוב, אבל בסך-הכל, לגמרי לא "מסוכן". כלעומת שיכול היה להופיע שם באופן בלתי-צפוי, על מנת להזמין זו או אחרת לקולנוע או לשייט על פני המוזל, או המרת, כך יכול היה להיעלם מעיני מכריו ומכרותיו למשך ימים ואפילו שבועות. אם בא לנאנסי אורח חשוב מארץ-ישראל היה גם נתן מופיע לאסיפה או לפגישה ציבורית, להיות בה בבחינת רואה ואינו נראה כמעט. בזמנו ביקרו בעיר זו ונפגשו עם קהל הסטודנטים היהודי יצחק גרינבוים, שחקנית "הבימה" חיה גרובר, אברהם שלונסקי ועוד בעלי תפקידים ושליחויות למיניהם. שלונסקי, דרך משל, בא לעשות נפשות ל"כתובים" ולרכוש מנויים לבטאון. רק לקראת סוף שנת הלימודים, ב"סדר" של פסח תרצ"ב (מחמת הבחינות נשאר נתן בנאנסי ולא עשה את החופשה ואת החג בבית, בתל-אביב, כבשנים קודמות), הפתיע נתן את חבריו ב"נשף" שערכו לעצמם, כאשר קם וקרא לפני קהל המסובים הומורסקה בחרוזים על הווי הסטודנטים ועל כמה "טיפוסים" שבין המורים – והכול היו תמימי-דעים, שה"הגדה" של אלתרמן היתה שקולה כנגד הכופתאות והגעפילטע-פיש שהוגשו לשולחן. תמהו על "כשרון-הכתיבה" של הבחור הזה הנתבא-אל-הכלים ועל הקאראקטריסטיקות הקולעות שעוררו

גלי-צחוק. כנראה, איש לא שם לב לכך כי סטודנט זה לחקלאות כבר פירסם כמה שירים ופליטונים בעתונות הארצישראלית, ואין צריך לומר שבעל-המחבר עצמו לא טרח לפרסם את הדבר ברבים. הבחינות, בעל-פה ובכתב, שנערכו, כמובן, בצרפתית, עברו בשלום, נתן עמד יפה בכולן, וב-6 ביולי 1932 קיבל דיפלום של ארגונום, מטעם ה-"Institut Agricole de L'Universite de Nancy"¹

ג

בתקופתו הצרפתית, אם אפשר לומר כך (ואלי צריך לומר כך מכמה וכמה בחינות), כתב אלטרמן עשרות שירים, מקצתם בפאריס ובנאנסי ומקצתם בתל-אביב, בזמן החופשות שעשה בבית ב"ימים הטובים" של תר"ץ ותרצ"א. היו ביניהם שירים שהביעו במפורש געגועים לאבא ולאמא ("את השיר הראשון, קרוע לב בפריז / לאבא ולאמא אכתוב"); היו ביניהם שירים של חוויה ארוטית חריפה ויוצאת-דופן, בבחינת *chercher la femme* בכל מקום. היו טיוטות שנשארו בהיולן וכך רובן, ולעומתן טיוטות שנתגלגלו אחר-כך בשירים מוגמרים, שנתפרסמו בשנים 1931 ו-1932 ב"כתובים" וב"גזית". גם פליטונים כתב אז, ששלחם לפרסום בעתון "הארץ". הבחנה זו בין שני מיני האכסניות, בין רשות השירה לרשות המאמר, לא היתה מקרית מלכתחילה ולא טכנית גרידא ומכל-מקום לא נבעה מכך, שאלטרמן שיער או חשש, שהעתון היומי לא ידפיס שיר או שהבטאון הספרותי יסרב לתת מקום לפליטון. הוא בחר כמו שבחר במחשבה-תחילה, כדי לשים פדות בין רשות לרשות לגבי פרי-עטו בשעה שרואה אור. את השיר הראשון שיעדו לדפוס שלח לידי אברהם שלונסקי, אל מערכת "כתובים", והוא נדפס בגליון י"ט של כתב-עת זה, שהופיע ב-16 באפריל 1931. זהו השיר "בשטף עיר", שנכתב לראשונה בתל-אביב, ערב סוכות תרצ"א, תחת השם הלועזי "סנאסאציה"². לימים הזכירו שלונסקי אגב-אורחא באומרו ש"כך נתקבלה פעם אחת בתיבת-הדואר שלנו [של "כתובים"] מעטפה ובה שיר של אחד חדש בחתימת נ. אלטרמן³. מכתב המחבר שנתלווה אל השיר אבד, לעומת זאת נשתמר אצל שלונסקי העתק מכתבו הראשון "לנתן אלטרמן, נאנסי", שיש בו ענין רב. על "באלנק" של "כתובים", שבועון ספרות ואמנות, בעריכת א. שטיינמן" כותב שלונסקי את הדברים הבאים:

"סימן טוב לך שאתה מקפיד כל כך על תג ועל כל פסיק בשירך. יש בטענותיך אחדות שעליהן חייב ליתן את העין אותו קטלן ששמו 'מסדר האותיות'. מטעויות דפוס קשה להימנע. שאר הטענות חשובות ואפשר היה לדון עליהן, אבל, כמובן, בשיחה שבעל-פה. במכתבי זה לא נתכוונתי אלא להזמין לשלוח לנו פעם בפעם משלך. אם אתה מעלה לפעמים גם דברי מחשבה על הנייר – שלח ואם ייטבו נדפיסם בחפץ לב.

"ועוד בקשת-לוואי. בנאנסי שלכם יש קבוצת עברים גדולה וכדאי ואפשר להפיץ ביניהם את הכתובים ואת הספר היוצאים לאור ע"י 'כתובים'. הנני מכיר אחדים מבני החבורה ובטוח כי אם תגייס כנופיה של בחורים אשר יקדישו מעמלם כדי לעשות נפשות ל'כתובים' – יצליחו. מי אם לא בחורי ישראל יהיו לנו לאזנים?

"נ.ב – ברגע זה נתקבלו שני שירים חדשים. אחד מהם יבוא בגליון הבא, והשני בגליון שבועות. רק עכשיו נודעה לנו כתובתך המדויקת ועל-כן נתאחר המכתב."

אכן, אי-אפשר שלא לחוש בקרירות מסוימת הנושבת מן המכתב הזה של המשורר והעורך הנודע אל המשורר הצעיר, המתחיל בדחילו ורחימו לפרסם את פרי-נפשו, והגם שעד כה לא פירסם אלא שיר אחד ויחיד כבר הוא "מבטיח" מאוד, והראייה – שהעורך המנוסה, בעל האינסטינקט המחודד כבגון אלו, הדפיס את השיר בעמוד הראשון של כתב-העת, שהוא בבחינת כותל-המזרח. משהו במכתבו של נ"א, שנקט בוודאי לשון זהירה, מלאה הערצה ודרך-ארץ, לא היה לטעמו של אברהם שלונסקי, ויש רגלים להשערה כי רתיעה זו נרמזה במשפט: "שאר הטענות חשובות ואפשר היה לדון עליהן, אבל, כמובן, בשיחה בעל-פה". ככל הנראה, שלונסקי, כדרכו, העביר קולמוס על כתב-היד, ומה שהוסיף או מה שמחק לא היה לרצונו של המחבר, ואף-על-פי שעדיין עמד כתלמיד לפני רבו, טען את טענותיו בלי היסוס ובבטחון פנימי. שלונסקי ואלתרמן טרם נפגשו פנים אל פנים, וגם בזמן שהותו של שלונסקי בנאנסי, שבה הכיר "אחדים מבני החבורה", נמנע אלתרמן להתוודע אל המשורר המפורסם, ראש כת המורדים. נוח היה לו לשלוח אליו שיר ראשון בתוך מעטפה סגורה מנאנסי לתל-אביב. אלא שביני לביני נפל דבר שעשוי היה לגרור את אלתרמן אל מלחמת הסופרים ואל ה"מחנות" שבספרות הארצישראלית.

שלושה, ארבעה שירים שפירסם ב"כתובים" כמעט מדי חודש בחודשו במחצית הראשונה של 1931 עשו רושם על קוראי כתב-העת, לא-כל-שכן על הסופרים שביניהם ועוד ביתר-שאת על העורכים שהתחרו איש ברעהו וכל אחד מהם חיפש לאכסניתו את "המיטב" ואת "הכוכב החדש". בתחילת נובמבר קיבל אלתרמן אל כתובתו בנאנסי מכתב מירושלים, כתוב במכונת-כתיבה על גבי טופס של "גזית, במה ליצירה אמנותית-ספרותית", בחתימתו של גבריאל טלפיר. וזו לשון האיגרת:

"לכבוד הח' [בר] נ. אלטרמן. – כפי שיתברר לך מתוך הרצוף [הכוונה לפרוספקט של 'גזית'] הננו ניגשם להוציא ירחון אמנותי-ספרותי בלי זיקה כל שהיא לענייני פוליטיקה ומבלי לילך אחר זרם זה או אחר. כוונתנו היא כיום ליצור במה שתהא כולה מוקדשת לענייני היצירה, וליצירה רוחנית בלבד. פנינו ליצירה – אם אפשר כזאת לבטא בקצרה.

"את כתובתך קיבלתי מאת [-], שאותו בוודאי הכרת, והנני מזמינך להשתתף אתנו ב'גזית', כי רוצים אנו להפוך אותה לכלי-מבטאם של היוצרים העברים באשר הם שם, מבלי להתחשב עם השתייכותם הפוליטית או כל שהיא.

"הננו מבקשים ממך, חבר נכבד, שבאם יש אתך סיפורים, שירים או גם רשימות, שתשלח לנו בהקדם האפשרי. מקווים אנו, שתקבל את הצעתנו בסבר פנים יפות, כי בוודאי ידוע לך סבל היוצר העברי והיצירה פי כמה וכמה. אנו מקווים שבקרוב תכתוב לנו ותענה לקריאתנו הזאת".

אלתרמן שמח להזמנה זו, לפי שיכול היה לראות בה אישור נוסף לצידקת החלטתו – החלטה שעלתה לו בקושי רב ובחדדות – לפרסם ברבים משיריו ולהעמידם במבחן החוץ. שם המזמין לא היה זר לו, אם מן הדברים שטלפיר פירסם בזמנו ב"כתובים" ואם ממחברות-שירים שהוציאן לאור בתרפ"ז כאחד ה"מודרניסטים" המתפרעים בסגנונם החדשני, כגון אותה "פואמה ריתמית" בשם "ג'ז בנד", שאמורה היתה לעשות נפשות ל"הוללות תוך דבקות" ול"התפרצות תאוות" ול"זונות קדושות", או הפואמה האחרת "רעב" שהיתה מוקדשת "לאחי היקר... אשר דמיו יוקדים ב'הורות' של יאוש וגופו צומק וכו' וכו'". מצד אחר, ספק רב אם נ"א ידע מה גרם לטלפיר לפרוש מ"כתובים" ולהקים כתב-עת משלו בניגוד לכתב-עתם של שטיינמן-שלונסקי. מכל-מקום היו במכתבו של טלפיר אי-אלו הדגשות,

לשליחה ולחיוב, שמצאו חן בעיני נתן, כמו זו ש"גזית" יעמוד "בלי זיקה כל שהיא לענייני פוליטיקה", שלא יהיה צמוד ל"זרם זה או אחר", וכי כל-כולו יהיה קודש "ליצירה רוחנית". כיון שכך בחר שיר משיריו ושלה לירושלים. שלא במקרה בחר בשביל בעל הפואמה הריתמית "גיז בנד" פואמה משלו, שהפתיעה בנועזותה הארוטית – הלא הוא ה"קונצרט לגיינטה". אבל עוד בטרם הופיעה החוברת הראשונה של "גזית" ובה הפואמה האלתרמנית, קיבל אלתרמן בנאנסי מכתב מאת שלונסקי בזו הלשון:

"לנתן אלתרמן. – נודע לי מפי אביך, כי מסרת איזו פואמה לקובץ 'גזית' והצטערתי מאוד. נדמה לי, כי יש בדך כל מה שפוטר אותך מלכתחילה לנוע על אכסניות מפוקפקות. ודאי חופשי אדם לעשות כטוב עיניו וגם איני אוהב לעוץ עצות, אבל העובדה הזאת צרמתי ומצאתי לנכון להעריך הערת ידיד. "הפואמה ששלחת לנו "מחכה לתורה". היא גדולה ועתוננו קטן וגם (מחוסר אמצעים) אינו מופיע כסדרו, ומשום כך לא תמיד יש אפשרות לעשות כרצוני לנו. שלח עוד. דברים לא גדולים ביותר קל יותר להדפיס מיד. את רשימותיך ב'הארץ' קיבלתי⁴ וכבר נדפסו היום. המקבל אתה את ה'כתובים' כסדרם? אגב: האין בחברתכם בחורים דורשי עתון ספרותי עברי? הייתכן?

א. שלונסקי."

האם ביקש שלונסקי להקדים תרופה למכה ולמנוע מראש את הופעת הפואמה, שלא ידע מה טיבה, בבטאונו של טלפיר, כביכול שיש בכך משום עלבון לו ומשום זלזול בבטאונו-הוא, אם משורר צעיר, מבריק ומבטיח כל-כך כאותו נתן אלתרמן מתייצב גם פה וגם שם? שמועת הפואמה לא הגיעה אליו במישרין, מה שצריך היה לעורר בו ספק, האם מצד כללי-הנימוס הוא רשאי להתערב בדבר, שהיה אולי בחזקת סוד בין הבן לבין האב, ואף-על-פי-כן כתב מה שכתב בלשון תקיפה וגם דיפלומאטית, שמכל אמירה חיובית שבה משתמע היפוכה (אדם "חופשי" לעשות כטוב בעיניו, אבל אלתרמן לא היה "חופשי" להזדקק לבמתו של טלפיר, שאילו היה "חופשי" לעשות גם כן בעיני שלונסקי, לא היה טוען את טענתו ועוד כיו"ב)⁵. אלתרמן הזדרז מאוד להשיב במכתב ארוך, שכל עניינו וכל תכליתו לפייס את שלונסקי, וכך הוא כותב לו ב-24 בדצמבר (מכתבו של שלונסקי נכתב ב-13 בו):

"לכב' האי' א. שלונסקי – לפני רגעים מספר קראתי את מכתבו ואני כמעט גאה ונרגש מתשומת-הלב הזו, המיוחדת. דומני כי לו היה הדבר אפשרי הייתי דורש בחזרה את ה'קונצרט לגיינטה', ולו רק למען הוכיח את התודה והאמון שיש בי אליו.

"עלי להגיד לו כי דווקא ענין זה של 'אכסניה' חשוב הוא לדידי, ואם בחרתי ב'כתובים' לפיט וב'הארץ' לרשימות פחות או יותר אקטואליות אין כאן מקרה סתמי.

"עלי להוסיף ולהגיד שאני קשור ל'כתובים' – ואל האי' שלונסקי בפרט – גם ברגש חיבה אישית, הנובע מתוך אסירות-תודה אשר לא תנשה, כי לו סירב בשעתו להדפיס את שירי הראשון הייתי פוסק מכתביה לעידן עידנים ואולי ללא שוב (אין מקום להאריך...).

"יודע אני כי טוב (וגם חש את הצורך) להיות דָּבֵק בחוג ועתון מסוימים ובעלי ערך, ומכיר בזכות אשר זכיתי על-ידי הכנסת-האורח המתמדת של ה'כתובים'.

"סיבות למקרה ה'גזית' היה הרושם של מפעל רציני ורחב-מידה אשר עשו עלי המכתב והפרוספקט של טלפיר והעובדה שעד עתה לא באתי במגע אישי עם סופר ה'כתובים'. על-כן אל נא

יראה בענין הזה סימן לסטיה ואל יסיק כל מסקנה. אם נכשלתי, אשם ריחוק המקום וחוסר האינפורמציה.

"אין אני רואה כל איחור בלתי-טבעי בדחית הופעתה של 'גנוסי', לאחר שתידפס אוסיף ואשלח.

"האין בחברתכם דורש עתון ספרותי עברי? אין, אין! שנה זו חתמה אגודת הסטודנטים היהודים דכאן על העתון היומי הרוסי בפאריז ולא הזמינה אף עתון ספרותי עברי אחד... אולי אצליח ויחתמו על ה'כתובים', אבל כדי לעורר פרטים דרושים אנשים בעלי השפעה הרבה. טוב יהיה אם תדפיס מערכת ה'כתובים' עלונים שיבליטו את הירידה התהומית של עבריות הרוח (כולם), כולם פה אנשי 'תחיה' ו'בנין'! ותפיצם בגולה.

"רואה הוא כי אין אני יוצא מן הכלל וכי לעת עתה אני 'נותן עצות'..."

"בהזדמנות כתיבה זו רוצה אני לספר על הרושם של אחד משירי האחרונים הפותח ב'פתח מערה'... נעים יותר היה לי להגיד את דברי בפה, אבל בטוחני שאף כאן לא יראה בהם רצון-גרידא לרמוז על התענינות ו'הבנה' בספרות.

"קיבלתי את הגליון מידי נושא-המכתבים ברחוב וקראתי את השיר לאור הפנס. ההתחלה ה'מְחֹרְקֶלֶת' דשה בשבטים וה'מְתוֹם' הסופי ירד כשמן-מרפא מבורך. לאחר ימים אחדים של עיון לפרקים מצאתי פתע כי אני יודע אותו בעל-פה, ממש על כל תג שבו. ה'טְרָף', העוון שבלידה, ה'עטלפיות' שבחיים, האביביות הניחוחית שבמוות מסורים בעוז ובהבלטה מזעזעת, הצירופים נוקבים בגיבושם הרב-משמעי ('בסוד הנְגַע שְׁלֶרְצַח'... נְגַע ונוגה במלה אחת! לא כן?), התמונות נוטפות דשן ותום מדמיע ('אֲנִי מְרִיח אֶת אָבִי כְּרִיח הַשְּׁלוֹם'...) ובגִבַּת הקורא – רעד שרירי, חשמול עצבים וסְרָךְ מחשבה סובב..."

"חברים אשר ראו את השיר, באחת: 'נהדר אבל לא מובן'. אני מבין תופעה זו. כאן, ראשית – חוסר התענינות, אינטואיציה וחינוך אמנותי, ושנית – בערות יחסית בלשון, פשוט מה שקוראים 'פירוש המלות'..."

"אני רואה באופן כתיבה זה את השירה האמיתית. כך מדבר האדם החי כולו – על נפשו ומוחו ודמו. כך מדבר גם הטבע החי, הנושם ובוכה וצוהל בין הארץ והשמים.

"זכרתי כרגע את דברי מוריס באַרְס באחד המקומות. מעין זה: 'הנני מביט מבעד לחלון, דשא

טרי, אור שמש, עפרוני מתרונון...היכן הקווים שאודותם ידברו הציירים?"

בלבביות כבוד,

נתן אלטרמן⁶.

ד

מהירות תשובתו של אלטרמן אינה מעידה על כך שאיגרת זו נכתבה במשיכת-קולמוס אחת; אדרבא, עם כל הספונטאניות שבה – נוסחה בקפידה יתירה, כמין מיסמך אישי שבו כל מלה וכל תג, וכל הרמת קו או הנמכתו הם חשובים ומחייבים (גם כתב-היד מעיד, שאלטרמן העתיק אט-אט מטיוטה שהיתה לנגד עיניו). שלונסקי פנה אליו בלשון-נוכח, הוא עונה לו בגוף שלישי של דיסטאנץ ודרך-ארץ, שלא היה מקובל בין אנשי "כתובים" בני דור העלייה השלישית והרביעית (אבל בביתו של יצחק אלטרמן

היה שגור בהחלט). לא זו בלבד שאלתרמן מתעלם לגמרי מנימת הנוזיפה שהיתה בפניה אליו, אדרבא – איגרתו של שלונסקי מתפרשת לו כביטוי תקיף לרצונו לראות גם אותו כאחד הנבחרים, שמקומו ב"כתובים" ובאכסניה זו דווקא. הוא איננו שואל מה פסול מצא שלונסקי בתכניתו של טלפיר להקים כתב-עת משלו ומדוע כתב-עת זה לכשיקום יהיה נידון מראש להיות בחזקת "אכסניה מפקפקת", שאין איש-כתובים, המכבד את עצמו, מתכתם על-ידי נוכחותו בה. אדרבא, אלתרמן מקבל את הדין מבלי להקשות עליו ומודיע לשלונסקי – אמנם בתוספת ההסתייגות של "דומני" – "כי לו היה הדבר אפשרי" היה דורש בחזרה את "קונצרט לג'ינטה". את הפואמה הזאת שלח לטלפיר מטעמים חיצוניים גרידא, כגון ריחוק המקום וחוסר אינפורמאציה, ואף-על-פי שמכתבו של שלונסקי לא היתה כלולה שום "אינפורמאציה" על טלפיר וכתב-עתו העומד להופיע, מוכן אלתרמן, לכאורה, לבטל מיד את השתתפותו בו "למען הוכיח [לשלונסקי] את התודה והאמון" שיש בו אליו. המצאת שיר לידי טלפיר שידפיסו בגליון הראשון (!) של בטאונו אינה צריכה להתפרש בשום פנים ואופן כ"סטיה" מבחירה ש"בחר" כאשר שלח את שירו הראשון להדפסה ב"כתובים". כי במעשה זה היו מקופלות שתי החלטות-שבלב: האחת – להסתכן בהעמדת שיר משיריו במבחן שיפוטו של משורר ועורך דגול, בעל מגמה ספרותית מפורשת, האחרת – להיכנס ל"אכסניה" ידועה, שאין מיליטאנטית ממנה, שמוזה שנים אחדות מרעישה את עולם הספרות העברית, הארצישראלית, שבונה מה שהיא בונה בידי כוחות צעירים תוך כדי מאמץ מתמיד, עקשני, להרוס מה שנחשב לקדוש בעיני הדור הקודם, דור-האבות, דור אביו-הוא. הוא "בחר" ב"כתובים", כמו שהוא כותב לשלונסקי, ועכשיו הוא רוצה ש"כתובים" יבחרו בו, חרף מעידתו שאינה נחשבת ל"סטיה". הן לאלתרמן היתה אלטרנאטיבה קלה. בלא חיבוטי-קבר יכול היה לשלוח את שירו הראשון להדפסה ל"מאזנים", שנערך אז בידי יעקב פייכמן, ולו עשה כן היה לו כל היסוד לשער כי באכסניה זו, אכסנייתם של ביאליק ובני-לוויתו, היו מקבלים אותו בסבר פנים יפות ומברכים עליו "ברוך הבא".

אלתרמן הכיר את "כתובים" ואת הנפשות-הפועלות בזירה זו, על-פי שמותיהם ועל-פי פרי-עטם בלבד. בעודו תלמיד "הרצליה" כבר התעניין בבטאון זה ושאל ממנו ידע ספרותי. בבית-אבא היו מזכירים אותו לעתים קרובות כבטאונם של מחרפי ביאליק, וגם לאחר צאתו לחוץ-לארץ ב-1929 כדי ללמוד "מקצוע", לא זנח אלתרמן את העיקוב אחרי "כתובים", הוא היה חתום עליו וקיבלו כסדר בפאריס ובנאנסי. באיגרת מאוחרת יותר מנאנסי הדגיש, שהקריאה בגליונות "כתובים" היא עתה קריאתו העברית היחידה, פרט לעתון היומי "הארץ", שהיה נשלח אליו מבית אביו. הנה כי כן, אם בחר ב"כתובים" לפני שנדפס בו שירו הראשון בהכרעתו של אברהם שלונסקי, עכשיו שאברהם שלונסקי הכשירו לדפוס (ככל הנראה, תוך כדי נגיעה קלה בו), מבקש אלתרמן עוד ביתר-שאת להשתייך לאכסניה זו, שבה משרת אש"ל בקודש. בהקשר זה נוקט נ"א לשון מוגבהת, פאתיטית, וכתוב, שהוא קשור ל"כתובים" "ואל הא' שלונסקי בפרט גם ברגש חיבה אישית, הנובע מתוך אסירות-תודה אשר לא תנשה". "אסירות-תודה" זו, הבלתי-מקובלת והבלתי-מצויה, היא על-כל-פנים הרבה יותר מאשר להיות "אסיר תודה" למאן-דהוא. וגם התיבה "תנשה" או "לא תנשה" היא בלתי-שיגריתית, ואם בחר בה הכותב במקום ב"לא תישכח" הטריוויאלי, ביקש, כנראה, להוסיף עומק ומשקל להבטחתו, שלעולם לא ישכח את החסד שעשה עמו שלונסקי בהדפיסו את שירו הראשון ב"כתובים", שאלמלא היה עושה כן "הייתי פוסק מכתובה לעידן עידנים ואולי ללא שוב (ואין מקום

להאריך...". משפט כזה אין כותבים כדי להפיס דעתו של אדם רוגז על מישהו פעוט (פעוט בעיני השוגג), לא-כל-שכן אין משתמשים בכגון זה, כדי לחלק מחמאה, אפילו המוחמא הוא נערץ מאוד. מסתבר, שאלתרמן, אף-על-פי שהיה משוכנע מעומק-לבו בכורח כתיבתו, בבחינת אינני-יכול-אחרת, הנה היתה לו אז ההרגשה, שאלמלא גולל שלונסקי אבן מפי בארו – בארו היתה נסתמת ללא תקנה, אולי לעולמים. הוא חש וידע כי עוצמת כתיבת שיר וספונטאניותה כשלעצמן אינן הוכחה מפסיקה לטיבו של השיר, שיש לו עוד מבחן אחר, חיצוני דווקא, שרק אם השיר עובר את המפתן הזה ונכנס על-ידי כך לשער הספרות, הוא נהפך מיניה וביה לנכס רוחני, אובייקטיבי ובר-קיימא.

כדי לחזק עוד יותר את פרק הארגומנטאציה הזאת של זיקתו לשלונסקי מייחד אלתרמן קרוב למחצית האיגרת לדברים על שיר משיריו האחרונים של בעל שיחו, תוך כדי הדגשה, שאין לראות בדברים אלו "רצון-גרידא לרמוז על התעניינות ו'הבנה' בספרות..." הוא מספר מעשה שאירע, שהנה אך זה עתה קיבל את הגליון האחרון של "כתובים", הציץ בו ועיניו נתקלו מיד בשיר חדש של שלונסקי, במבט ראשון נצמד אליו ובעודו ברחוב – נעמד מתחת לפנס (כבר העריב היום) וקרא בו מתחילתו ועד סופו, כמוקסם מחמת הרושם העז שעשתה עליו יצירה זו וכו'. לכאורה, אין כל קשר מהותי בין סיפא זו של האיגרת הנדונה ועניינה המוחשי לפייס את דעתו של שלונסקי, שמן-הסתם נתרגש ושמח מאוד לדברי השבח והקילוסין שהעתיר עליו אלתרמן מרחוק. ברם, אם נוסיף לעיין בנושא האיגרת (הזיקה לשלונסקי, לחוגו ולבטאונו) ולעומתו בנושא השיר, נמצא, כמדומה, שמשוהו עמוק יותר הניא את נ"א לקשור בין השניים, אולי בלא-יודעים. המדובר הוא בשיר של שלונסקי שנתפרסם בלא-שם ב"כתובים" מן ה-13 באוגוסט 1931⁷, וזו לשון הבית הראשון והבית האחרון, שמתוכם, בעיקר, המובאות במכתב:

בְּפֶתַח מְעָרָה כִּי מְחַרְלֵת פָּרַע
כִּי מְעַכְבְּרֵת וְכִי עֵטְלֵפִית
מְצֵאתִי אֶת גּוֹפִי וְהוּא מְשַׁלֵּךְ כְּטָרֶף
אֲשֶׁר נִשְׁמַט מִצְפָּרְנֵי-עֹיֵת.

והיפוכו בחתימתו:

לְבָלוֹב
לֵב לֵב
רַק לֵב וּבֶשֶׁר נִינוּחַ!
אֲנִי מְרִיחַ אֶת אֲבֵי כְּרִיחַ הַשְּׁלוֹם.
וְאֵל שְׂדֵי – כְּקִמְץ-אֶלֶף נוֹחַ וּבְהִיר-כֶּחַ
זוֹחֵל עֲמָנוּ אֶל הַמָּתָם.

בפשטו עומד השיר במסכת "מלחמת בנים ואבות". בן נולד. הוא יצא לאוויר העולם. עיניו, כעיני "סגינהור", נדלקו לראות "אלף כוכבים בלילה מלילות". הוא למד "קמץ-אלף – א" וחש שיש לו עשר אצבעות. התינוק-בן-יומו יודע, שיש "אמא רק אחת. אחת עד בלי עוד." הוא מתחיל ללכת, הוא מפחד ליפול, שאם יפול יכאב בשרו מאוד. הוא זועק: "איני רוצה לנפול! / החזיקי בי אמא! / כי אין לי

אב. / כי אב הוא קין ורעב. " האב הוא כמו מציאות-החיים האכזרית. הוא אכזריות הקיום. האב, שהוא "כמו איזה אב-קדמון", כמו בורא-עולם, מצווה עליו: "נפול! – וְזָב הַדָּם מִפְּצָע." תשובת הבן היא: "אבי אויבי הה אוהבי בסוד הנוגע שלרצח / אתה הולדת אתה טרפת את הילד." זהו שיאו של השיר, שמתוכו מצטט אלטרמן בהתפעמות את המלים: "בסוד הנוגע שלרצח". מכאן ואילך חל המיפנה אל ההתפייסות בין הבן והאב. הבן, שרוצה "לחיות! לחיות! להתלד!" מצליח ומכריז "עודני!" מעתה הוא בנו של אביו ואבי הבן שנולד מחדש. אין עוד אב ואין עוד בן, שניהם יצורי-אנוש המתנועעים על פני אדמה ההרה "בכיסופי הבלבובים". הם לחמו זה בזה במלחמת הדורות. הם רצחו איש את רעהו "בכפל רצח", הם קמו לתחיה והבן אומר: "אני מריח את אבי כריח השלום", וגם "אל שדי" שנמוג כקומץ-אלף – אָ בפי התינוק, אף הוא "זוחל עמנו אל המתום", המרמז לשלימות ולמוות בהעלם אחד.

אין לדעת, כמובן, איך היה אלטרמן קורא את השיר הזה של שלונסקי בזמן אחר ובסיטואציה אחרת, שהרי קריאת שיר ככתיבתו מותנית בכל מה שמסביב לה ברגע מסוים; מאידך גיסא, בוודאי ניתן לומר, שכיוון שחוה אותו לראשונה בעיצומו של מאמץ שעשה להסתפח על חבורת "כתובים" המרדנית, המתקוממת, בראשותו של שלונסקי, נגד אבות הספרות העברית, הוא קרא את השיר, חזור וקורא, בהקשר זה והוא נקשר לו מיניה וביה אל מה שאמר בתחילתה של האיגרת על בחירתו באכסניה זו ועל אסירות-התודה שלו לראשה, שהיה המיילד החד-פעמי של שירתו אל תוך עולם הספרות. חברים, שקראו אף הם את השיר אמרו עליו שהוא "נהדר אבל לא מובן". אלטרמן מפרש אי-הבנה זו בחוסר-התעמקו, בחוסר-אינטואיציה ובהיעדר חינוך אמנותי – וגם בנקודה זו הוא חוזר אל ענין, שבו דן בתחילתו של המכתב, שם ניסח בקצרה את ההבחנה שהוא מבחין בין מקום הדפסתו של פיוט למקום הדפסתה של פרוזה אקטואלית פחות או יותר. שיר נדפס על-מנת שייקרא בזמן הזה ואולי בכל זמן אחר שיבוא, חלילה לו שיוותר כקול-קורא-במדבר, אבל קריאתו, שיש בה משהו מהולדתו מחדש אצל הזולת, מותנית אף היא בכשרון ידוע, באינטואיציה, בהתאמנות, שאינם מצויים אצל כל יודע-קורא-וכתוב. הם מצויים רק אצל המעטים הנזקקים לאכסניה ספרותית. אי-מובנותו של השיר היא חלק אורגני ממנו. בשיר אומר המשורר מה שאינו ניתן להיאמר בדיבור הישיר, בפרוזה. שיר ערום בלי לבוש של סוד ומסתורין אינו מוסיף כל-מאומה להבעה האנושית על-ידי מלים, וסימן הוא שאין בו כלום ממה שיכול היה להיאמר אך ורק בלשון-של-שיר. אלטרמן מפליג ומשבח את השיר "הבלתי-מובן" – במקרה זה שירו של שלונסקי – המדבר כמו "הטבע החי, הנושם ובוכה וצוהל בין הארץ והשמים", שבין הארץ והשמים יש לאין-ערוך יותר משמדמה ומשיג השכל האנושי בחקירתו, המחוייבת להיות "מובנת". יש כאן אולי זכירה של מאמר שקספיר, שאילו מצרף אלטרמן ציטטה משל הסופר הצרפתי מוריס בארס, האומר, בהסתכלו מבעד לחלון בטבע החי: "דשא טרי, אור שמש, עפרוני מתרונוך", שהכול מתמזג לשלימות אחת של מראות וקולות ועצמים, ואם כן היכן הם הקווים המבדילים, אליבא דבעלי הציור?⁸

ובכן, השיר, "הפיוט" (כמונח החביב על שלונסקי) הוא מכל-מקום יצור רוחני סואי-גִּרְיִס, וכדי שימלא את שלוחותו: להיות נקרא חרף "אי-מובנותו" והודות לה, הוא זקוק לאכסניה ייחודית. הצורך שיש לנ"א באכסניה כזאת קשור בטיבו של השיר, ומכאן העיקרון, שהגדירו במכתבו אל

שלונסקי בשלהי 31', כי מקום הפיוט בכתב-עת ומקום האקטואליה בעתון יומי – עיקרון שהחזיק בו בקפדנות בכל גלגולי יצירתו מאז ועד הסוף.

ה

ובכן, למדנו לדעת כי הצטרפותו של אלתרמן לחבורת "כתובים" נתקלה מלכתחילה במכשולים, בספקות או באי-הבנות, שסילוקם הצריך מצדו מאמץ נפשי-לא-מבוטל. לאחר שליחת מכתב-ההתוודות לאברהם שלונסקי הוסיף אלתרמן להמציא דברים למערכת "כתובים", בין במישרין, בדואר, בין בעקיפין, על-ידי אביו. בפרק-זמן זה של תחילת 1932 הופיעו משלו ב"גזית" הפואמה "קונצרט לגינטה", שהיתה סלע-המחלוקת בינו לבין א"ש, וב"כתובים", בשני המשכים, הפואמה "ליל קרנבל" (ב-3 וב-16 במארס). ביני לביני התפרסם ב"כתובים", בגליון מן ה-30 במארס, מאמרו של אלתרמן "במעגל", שמתחת לכותרו באה מעין כותרת-מישנה בסוגרים "הערות לוויכוח", או במלים אחרות – הערות לפולמוס ביאליק, שבהן נקט המחבר עמדה, אשר לא זו בלבד שלא הזדהתה עם עמדתו הרשמית, השלונסקאית, של כתב-העת, אלא הסתייגה ממנה, אם גם לא נלחמה בה מפורשות. אך-זה-עתה התדפק אלתרמן על שערי "כתובים", הודה במלים נרגשות על "הכנסת-אורח" שזכה בה (לשון-יחיד ולא לשון-רבים, כמקובל) ותיאר את עומק זיקתו האישית לקברניט הבטאון, ואף-על-פי-כן ראה צורך לקום באמצע המערכה, משהגיעה לשיאה, ולהשמיע קול אחר לגמרי, עצמאי, לא-כתובימי, לא-מזדהה. לא כזר, לא מבחוץ אלא מבית, כמי שכבר שייך ל"חבורה" הגן אלתרמן על חיים נחמן ביאליק, אף-על-פי שהמלחמה בו, ההתקוממות עליו ועל מחנהו, היו בבחינת *raison d'être* של "כתובים".

כאן הצורך והמקום להרחיב את הדיבור על שורשו של פולמוס-ביאליק בתרפ"ז: בימי פולמוס-ביאליק הראשון בארץ-ישראל, שפרץ, כידוע, בתחילת 1927, עדיין היה נתן אלתרמן תלמיד הגימנסיה "הרצליה, נער נחבא-אל-הכלים, שכתב שירים בחשאי. בכל-זאת דבר הפולמוס הזה ריתק אותו, הוא קרא עליו ושמע עליו בבית ובבית-הספר. בבית, שבו אבי-המשפחה, אוהב הספרות העברית ויודע אותה גם מפגישותיו המרובות פנים אל פנים עם יוצריה, נמנה עם אדוקי חסידי ביאליק, שכל פגיעה בו הכאיבה לו; בבית-הספר בגימנסיה "העברית" (בה"א הידיעה), שבה מילא הד"ר בוגרשוב תפקיד ראשון-במעלה כמורה ומחנך לעבריות צרופה, וכמו כולם אף הוא העריץ את ביאליק, אבל את חטא סטייתו ה"אידישיסטית" הוקיע ברבים ובתקיפות, כדרכו. בתל-אביב הקטנה, המאוכלסת סופרים ואמנים וקוראי ספר בעלמא באחוז מופלג לעומת כל שאר האוכלוסין, פולמוס מסביב לחיים נחמן ביאליק היה מאורע של ממש, שרבים עקבו אחריו וחיוו את דעתם לכאן או לכאן. באביב 1927 ביקרו בארץ שני סופרי-אידיש ידועי-שם, אחד מספר ואחד משורר – שלום אש ופרץ הירשביין (שניהם החלו את דרכם בספרות כסופרי עברית). ציבור של סופרים ערך להם קבלת-פנים – "משתת-הה". ביאליק, שנשא נאום-ברכה, דיבר בכוונה ב"מיבטא אשכנזי" כדי לעשות נחת-רוח לשלום אש. בפתח דבריו הזכיר נשף שנערך לו לא-מכבר באמריקה ושם אמר כי בארץ-ישראל אין מחלוקות של לשונות. "בגולה נחרב, לצערנו, הכול ואין להם שם כלום זולת הלשון, וכדאי להם

להיהרג עליה", אבל "אין הלשון אלא ראי החיים, האספקלריה, אשר בה משתקפת המציאות. ואוי ואבוי לאומה, המעמידה את הכול רק על הלשון בלבד. לשמחתנו (המשיך בנאום-הברכה התל-אביבי) כאן, בארץ-ישראל במקום שהכול, כל צדדי החיים, מצטרף לבנין החיים החדשים, לבנין המדינה היהודית, הלשון היא גם כן רק חלק." ופירש: "רוצה אני להעמיד על טעותם את הצעירים, הסוברים, שהכול הוא רק הלשון". אמנם חוד הדברים האלו על-אודות "הצעירים" הסוברים בטעותם וכו', היה מכוון בראש-וראשונה נגד גילויי המיליטאנטיות היתירה של "חברי גדוד מגיני שפה", ועם-זאת היתה לרמז זה משמעות נרחבת יותר ומי שצריך היה להבין את הרמז – הבין כיאות. אחר-כך דיבר ביאליק מנקודת-ראות היסטורית על הסימביוזה של עברית ואידיש ועל חיוניותה של תופעה זו לחיי הרוח של העם היהודי בזמן החדש. "מנדלי – אמר – בגאונותו המיוחדת, כיוון את הרגע 'בשעה שהשמים נפתחים' וזיווג את שתי הלשונות; הוא שנתן את הפלאסטיות העברית לספרות האידית והוא שנתן גם מחיוניותה של הלשון האידית לעברית". ובנימה של הומור הוסיף: "במקום אחד דימיתי את העברית והיהודית לנעמי ולרות. בה בשעה שנעמי ישבה בבית וחיקתה למלכות, היתה רות יוצאת ללקט לה שבלים... לפי שעה אין החרם דרבנו גרשם נוהג, כמדומה, על הלשונות. אבותינו הקדמונים היו נוהגים לקחת נשים אחדות כדי להעמיד ולדות הרבה." את דבריו סיים ביאליק בפנייה ישירה אל האורחים: "רוצים אנו שהכול יתרכז במקום הזה. יבואו ויחזקונו, יבואו ויאמצונו. אנו נצרכים כאן לעזרת אחינו, שיבואו לחזקנו, כי מתי מעט אנחנו".⁹

ובכן, דברים אלו של חיים נחמן ביאליק עוררו בארץ סערת פולמוס שהחריף והלך, עד שלבסוף נקרע קרע עמוק בקרב עדת הסופרים הארצישראליים, ובמקום אותה "שבת-אחים לניב-עברי", שבשמה נוסד כתב-העת "כתובים" בתרצ"ו¹⁰, התהוו מכאן ואילך "מחנות" – מחנה מול מחנה, או כלשונו המאוחרת יותר של אברהם שלונסקי – "מחניים". ביאליק, שנועד להיות המלכד, מי שעומד מעל לניגודי האסכולות ומעל למאבקי הדורות, שדבריו מקובלים על "האבות" ועל "הבנים", על הוותיקים ועל הצעירים כאחד – ביאליק נהפך לסלע-מחלוקת, שעל-פיו גם נבחנו מהותית וגם מתקוטטים ציבורית. היו הודעות והודעות-שכנגד, הוקעות והוקעות-שכנגד; ביאליק התפטר מוועד אגודת-הסופרים, תוך כדי פרסום גילוי-דעת ברבים, שאין המערכת של "כתובים" "מוכשרת ונאמנה למלא את תפקידה". סוף-דבר, ש"כתובים", בעריכתם של שטיינמן ושלונסקי, נהפך לקניינם של "הצעירים" ולאכסנייתם בכל המובנים, בסימן ההתנגדות לביאליק ול"מחנהו"¹¹. נשאלת השאלה: מה, בעצם, קרה (מעבר להשמעת דברי קנטור וזלזול אהדדי) בשעה מכרעת זו של שיבת-צינון לספרות העברית, אשר נתרחשה בסימן עלייתו של ביאליק ארצה, שבית-היוצר החשוב ביותר שלדור הבא נבנה למורת-רוחו ומתוך מחלוקת אתו? סמי מכאן "אי-הבנות" בעלמא. לבעלי דבבו, עם שטיינמן ושלונסקי בראשם, לא היה כל קושי הגיוני להבין את דברי ביאליק לאשורם, מה שגם שבמהלך הפולמוס חזר ביאליק והבהיר היטב למה נתכוון בדרשתו לכבוד האורחים-הסופרים שבאו לבקר בארץ-ישראל. "תמיד – טען בדברי-ההבהרה – היתה לה ללשון העברית, משעה שנעקרה מארץ-גידולה והלכה בגולה, איזו לשון אחרת שנזדווגה לה בדרכה, ועל-ידי לשון זו נשתמרה גם החיוניות שבלשון העברית. במובן זה נהגה גם לשוננו כמנהג האבות, שהיו נושאים להם בשעת-הדחק שפחות על נשיהם, "אולי ייבנו מהן". ואילו לא הלשונות-העוזרות האלו, מי יודע אם היתה משתמרת עוד בלשון-הספר שלנו אותה חיוניות, שיש בה כיום הזה?" להלן הטעים ביאליק כי ברוח זו – ורק ברוח זו –

דיבר באותו משתה-תה על העברית והאידיש כ"זיווג מן השמים", מבלי להסיח את דעתו ואת דעת שומעיו מכך כי בינתיים נשתנו הזמנים, תש כוחו של הזיווג ו"סופה של הלשון האידיש עכשיו יהיה בלי ספק כסופן של 'עוזרות' שקדמו לה"; לפיכך אין שחר לטענה שמטיחים בפניו, כאילו בנאום ההוא המליץ על "דו-לשוניות" בארץ ישראל¹².

ברם, גם הבהרה זו וכיוצא בה לא הועילו; הפולמוס נגד ביאליק הלך ונתרתח עד כדי כך, שמישהו ראה צורך להזכיר ל"שר השירה העברית" את נדרו של יל"ג לאמור: "עבד אנוכי לעברית עד נצח, לה כל חושי לצמיתות מכרתי", כאילו ביאליק הפר את הנדר והתכחש לו. היו איפוא דברים עמוקים, הכרחיים, בגו, והם ההיתלות בשאלת-השפות לא היתה מקרית כלל ועיקר.

יוצרי הספרות העברית החדשה ביובל השנים שלמן יל"ג ועד ברנר ופיכמן היו רובם-ככולם סופרי "דו-לשוניים", הדו-לשוניות העברית-אידישית היתה כורח-חיים וכורח-יצירה בשבילם, כמוהם כעמם בארצות-מושבותיו במזרח אירופה. הם צמחו מתוך הסימביוזה הזאת, היא היתה בדמם, אם אפשר לומר כן. אידיש כתבו ביאליק וברדיצ'בסקי ופרישמן, ומאוחר יותר – ברנר, פיכמן, יצחק קצנלסון, זלמן שניאור ועוד. הם כתבו אידיש לא רק מחמת צורכי קהלם (המועט, ביחס) וצורכי התפרנסותם ממנו בכתיבתם. מבחינה מסוימת עוד היו כולם תלמידיו של מנדלי, שעליו אמר ביאליק בנאום-הברכה ההוא, ש"לולא מנדלי לא היינו מעזים לחשוב על עברית כלשון מדוברת ולא היינו מגיעים ללשון עברית מדוברת רחבה כזו." המציאות הלאומית של מיליוני היהודים במזרח-אירופה היתה מציאות דו-לשונית, עברית-אידישית, בעומק כל רבדיה ומן המיכרה הזה הוציא מנדלי את זהב יצירתו הספרותית. ה"חדר", ה"ישיבה", "בית-המדרש" (איזה מינוח רב משמעי בעונותו) היו עדיין צור-מחצבתם של סופרי ישראל ככלל בדורות ההם. עברית ואידיש היו בחזקת לשון-קודש ולשון-חול רק בה במידה שקודש וחול היו מופרדים בחיי היהודים – ובעצם לא היו מופרדים כדין דת היהודים ומהות הלכתם שאין שום פינה בחיים פנויה ממנה. ביאליק דיבר על הדו-לשוניות כ"זיווג מן השמים" – "זיווג" ו"שמים" תרתי משמע, שרק תהליך החילון יכול היה או מוכרח היה להפריד ביניהם, ומשהפריד ביניהם נותרה האידיש עם "העם" כבסיסה האיתן, ואילו העברית נותרה כתלויה על בלימה וסופריה כ"אחרונים על החומה" (יוסף חיים ברנר). כך נתהווה פאראדוקס מוזר כל-כך, שככל שהספרות העברית נעשתה חילונית יותר, מודרנית יותר, ואם תמצוי לומר אירופית יותר, כן נידונה היתה להיפך לארצישראלית – או לחדול. להיותה לא רק שפה שבין אדם למקום, אלא גם שפה שבין אדם לאדם, משמעה היה שלילת הגולה, ואילו קיומה של האידיש וטיפוחה משמעם היה חיוב הגולה והגלות. הספרות העברית החילונית, שנוצרה וטופחה ופרחה בגולה, פניה מועדות היו לארץ-ישראל, גם אם יוצריה לא הודו בכך, או אפילו כפרו, עיונית ואישית, בגזירה היסטורית זו. אם העם היהודי קיים את זיקתו לציון במשך כל הדורות, הרי היו השפה העברית והספר העברי הכלי הראשי, הבלעדי כמעט, לקיומה של זיקה זו לבל תינתק. אפשר היה לעקור את היהודים מארץ-ישראל, אבל אי-אפשר היה לעקור את ארץ-ישראל מן השפה העברית. אפשר היה לקיים את העברית כלשון-קודש בגולה לאורך ימים, אבל כלשון חילונית בין הלשוניות החיות, המספקות כל צורכי אדם בזמנו ולפי זמנו, היתה העברית נידונה לניוון ולכשלון, אם לא יוצר עם, שהיא שפתו בכול ואין בלתה והיא טבועה בו והיא חלק מטבעו, המבדיל אותו מכל שאר העמים, בבחינת "עם ועם כלשונו". עליו כותבים הסופרים ובשבילו.

על סדר-יומה של הספרות העברית עמדה אז בכל הדחיפות התארצותה הטוטאלית, או לשון אחר: הפיכתה לספרות ארצישראלית במלוא מובן המלה. בעניין זה היה חושם של הצעירים מחודד יותר וגם יכולתם לבצע את המהפכה - גדולה מיכולת הדור הוותיק ששורשי יניקתו ויצירתו וחידושי המופלאים בה נעוצים היו כולם שם, בגולה. לעומת זאת, הצעירים נעשו אך כאן סופרים-מן-המניין, גם אם מקצתם כבר שלחו ידם בכתיבה והוציאו דברים משלהם לאור במקומות-מוצאם, כגון אנשי "בראשית" במוסקבה ובלנינגראד ואנשי "פתח" בקובנה¹³. אותו יחד עברי-אידישי שעליו דיבר ביאליק נתקיים גם במנגינת הלשונות, שאם אתה מדבר וכותב עברית בהברה אשכנזית, אתה מדבר וכותב עברית אידישית, עברית שהאידיש מהדהדת בה בחוזקה גם אם אין בה אף לא מלה אחת משם. לעומת זאת, התמזגותה של השירה העברית עם ההברה הספרדית השגורה בארץ-ישראל החילונית מאז אליעזר בן-יהודה, משמעה היה מתן גט-כריתות לאידיש גם מבחינה זו, שבה מילא אברהם שלונסקי תפקיד מופלג. לדידו, ה"אידיש" שלו, כלומר - אותו יסוד של שפה מדוברת, שהזכירו ביאליק בדבריו בקשר עם מעשה מנדלי, צמחה בשדות עמק-יזרעאל וברחובות של תל-אביב.

הנה כי כן, סיבות עמוקות הביאו לידי כך שההתנגשות בין הדורות בספרות העברית, שלא היה מנוס ממנה בשעה שיוצריה מכל הגילים ומכל האסכולות התקבצו ובאו לארץ הקטנה כמעט בעת-ובעונה אחת, התחוללה מסביב לשאלת-השפות, וכי במרכז הוצב בעל-כורחו חיים נחמן ביאליק אגב ביקור מקרי, לכאורה, של שני סופרי-אידיש, אש והירשביין. על-פי דין הרציפות ההיסטורית הוטלו לתוך הפולמוס הזה, הן מצד חנ"ב והן מצד יריביו, חומרים של פלוגתות קודמות על לשון היהודים ועל ספרותם - מה שחימם את האווירה עוד יותר באקלים המחומם בלאו-הכי של החברה הארצישראלית. דרך משל, בדבריו על הלשון המדוברת ומקומה בתחייה הלאומית ובעדכון הספרות העברית וחילונה המשיך ביאליק את הפלוגתא בין שיטת אודיסה לשיטת ירושלים מיסודו של אליעזר בן-יהודה, אשר העלה את הדיבור העברי, היומיומי, בראש דאגותיו. גם חלקו של אליעזר שטיינמן בפולמוס הנוכחי עם ביאליק וכנגדו תרם לא-מעט להתנגשות זו, שבה נשברה אותה "שבת-אחים-לניב-העברי" בניצוחו של עורך "כתובים". כאיש דור-הביניים (בן גילם של אביגדור המאירי ושל א.צ. גרינברג, שעוד השתתפו במלחמת-העולם כחיילים) נבחר שטיינמן, בברכתו של ביאליק, למלא את התפקיד הבלתי-אפשרי לנתב את "חילוף-המשמרות" בספרות הארצישראלית ב"שבת-אחים", בדרכי שלום - תפקיד בלתי-אפשרי בכל הדורות, לא-כל-שכן בדור מלחמת הזרמים הספרותיים שלא היתה חריפה ממנה במרבית ספרויות-אירופה, וגם הספרות העברית וגם הספרות האידישית לקחו חלק בה, נפגעו ממנה וניבנו על-ידה. לגבי משוררי ה"פוטוריזם" וה"אכספרסיוניזם", דרך משל, היה הדיבור הקיצוני, האלים, הפוגע במזיד ובתיאבון, בחזקת דוקטרינה ממש, ואם מיאקובסקי יכול היה להכריז במקומו ש"צריך להשליך מספינת-ההווה את פושקין, טולסטוי, דוסטויבסקי" - מדוע לא להטיח משהו מעין זה גם בארץ-ישראל התוססת כל-כך כלפי נושא כתר השירה העברית, הקלאסיקון בה"א הידיעה?

אולי בגלל היותו אופוזיציונר כה חריף גם בעבר הקרוב נבחר אליעזר שטיינמן לשמש חוליה מקשרת בין הדורות. בעיצומה של המהפכה הבולשביקית, ב-1919, הופיע באודיסה מאניפסט עברי בשם "הקומוניסט היהודי", בחתימתו של אליעזר שטיינמן; זה היה גילוי-הדעת הנחרץ ביותר שנכתב ונתפרסם באותה תקופה בזכות ה"סיטרא דשמאלא" שבגדר הלאומיות היהודית-העברית, להבדיל מן

ה"ייבסקציה", שהכריזה מלחמת-חורמה על הלאום היהודי ועל תרבותו המקורית. מאניפסט זה כל-כולו חדור היה אמונה ב"יהדות האדומה", בעתיד היהודים תחת שלטון הסובייטים ובעתידה של העברית ברוסיה הסובייטית, אם אך יצליחו הקומוניסטים העבריים להוציא את העברית, גם השפה וגם ספרותה, מידי אפוטרופסיה המסורתיים, "בעלי היכולת, בעלי הכיס, התקיפים והעושים"¹⁴. צריך היה להוציא את העברית מידי מי שעשו את עצמם בעלי-בתים עליה ותוך כדי עיוותה את נשמתה. כי בנשמתה היא ריבולוציונית: היהדות "היא גילוי פתאומי, בשורת הגאולה, סערת המשיח. הגידול האטי, ההדרגתי, הזריעה והצמיחה זרים לשורש נשמתה... לא אבולוציה, כי אם ריבולוציה... לא מי-השילוח, כי אם מהפכת עולם. סערה, מהפכה, קנאות, מלחמה ובשורת-הגאולה הן יסודותיה של היהדות". דוגמאטיזאציה זו של הלשון, אם מצד בעלי האידיש הבלעדיים ואם מצד בעלי העברית הבלעדיים, שעשו את השפה העברית למין לשון-קודש מהופכת, לא היתה לטעמו של ביאליק, שראה סכנה בקצוות, כאשר הם מופיעים בתור ערך כשלעצמם. אף-על-פי ששטיינמן הסתופף בצלו של ביאליק באודיסה, לא שבע ביאליק נחת משטיינמן, כשנתמנה להיות. יחד עם שלמה צמח, עורך של קובץ בשם "ארץ", אשר שם לו למטרה "לרכז בו את רוב הסופרים הצעירים ולהבליט בזה את דרכיה ושאיפותיה של ספרותנו הצעירה"¹⁵.

בין השאר נדפסה במאסף רשימה בשם "גניזה וחתומה", שאחד אל"ף היה חתום עליה ולפי כל מה שנאמר בה ולפי סגנונה היתה פרי-עטו של שטיינמן. בפתחתא הוא קובע לא פחות ולא יותר כי מעשי הגניזה והחתומה, שנעשו בעריכת התנ"ך, המשנה והתלמוד - כמפעלי "כינוס" לדורות - היה בהם "ניצוץ מן האינקוויזיציה של הנוצרים". בהמשך הדברים מקשה בעל הרשימה, לאמור: "מי נתן הרשות לזקנים שם בעלייה לחתום למפרע ספר-ההוויה של האומה ולגנוז את הכוחות החיוניים של הזורות העתידיים?" חזיון זה של כינוס, המצריך בחירה-גניזה-חתומה, יש לו אמנם צידוק-מה בתלאותיה של אומה "טרופה ופזיזה" הנודדת מגולה לגולה והאנוסה, כאותה אוניה הצפויה לטביעה, לפרוק מעליה הרבה מאוצרות מיטענה, ואף-על-פי-כן חלילה וחלילה שיהא גם עתה בבחינת מעשה אבות סימן לבנים. אין להשלים עוד עם "יהדות" זו, אשר בעבר גירשה מתוכה "את האיש מנצרת, את ברוך שפינוזה, אוריאל אקוסטה, היינריך היינה" - והנה אף עתה היא מבקשת לגרש "במקלה העתיק כל כוח-יצירה רעני". ואל"ף מוסיף: "מימות 'אחר' ואילך היו תמיד 'אחרים' מורדים. ניצחה היהודית של ה'סיטרא דימינא', אולם אוי לה מנצחונה." וכדי שלא יוותר ספק במי ובמה מדובר נוקב בעל הרשימה בשם רבו הנערץ של חנ"ב, בשם אחד-העם, ואומר עליו, שהוא "מתהלך כל הימים על פני נכסי הרוח של היהדות ברחבות של בעל-אחוזה". ולבסוף, זמן-מה לפני עלותו ארצה, הגיע קולו של אליעזר שטיינמן מווראשה מבעד לירחון "קולות" (תרפ"ג-תרפ"ד, י"א חוברות), שהיה שוב קול אופוזיציה כנגד ביאליק ועוד למעלה מכך - כנגד מעריציו המופלגים, נושאי-כליו ובני-לוויתו. הירחון הזה אמור היה לחדש את מסורת הביקורת האסתטיטית של דוד פרישמן, שאין לנגד עיניה אלא כללי האסתטיטיקה הצרופה, וברוח זה מצא עורכו לפסוק כי ברנר היה אמנם "צופה לבית ישראל", אבל בספרות לא הבין, הואיל והשקיף על הספרות "כעל שפחה לשמש את החברה, הלאום, המדינה, הפועל, היתום או האלמנה"; גרוע ממנו מעמדו של יעקב פיכמן, ה"משתמש בביקורת בכדי שלא לבקר"; מנדלי הוא בעיניו "האמן השלם והבינוני", וכלפי ביאליק נאמר שביצירתו "יש גם דברי שירה", אלא שמעריציו עשאוהו "אליל" עוד בחייו וכו' וכו' דברי ביקורת וקנטור.

ובכן, גם אילמלא מחלוקת-הלשונית שנתלקחה אגב ביקורם של שני סופרי-אידיש בארץ ישראל - היערכותה והתגבשותה של משמרת חדשה בספרות העברית הארצישראלית היו מתרחשות תוך כדי שבירת המסגרת המשותפת-לכול והקמתן של אכסניות נבדלות, מיוחדות וייחודיות, לשמותיהן: "כתובים", "מאזנים", "גזית" ו"גליונות". מכאן ואילך בכל בחירה באחת מהן היתה גם משום אמירת לאו לזולתה, אם אמירה נחרצת ואם אמירה רופפת יותר. בשעה שאלתרמן בחר כמות שבחר ידע מן-הסתם - בקווים עיקריים - איך נולדו "כתובים" מתוך הפולמוס נגד ביאליק ואיך הפולמוס הזה ליווה, בכוח ובפועל, את כתב-העת כצלו המתמיד בכל שנות קיומו עד כה. בשעה שאלתרמן החליט להתערב בפולמוס-ביאליק שנתחדש בכל עוז בשלהי '31, על מנת להגן על ביאליק באותה נקודה, שבה נתקף המשורר מחמת שיר ידוע, נסתמן למעשה מיפנה בכתב-עת זה לעבר סופו הממשמש ובא ועם זאת נסתמנה בכך גם תחילתו של פולמוס חדש - ושוב בין המורה לבין התלמיד. הפעם בין אלתרמן לשלונסקי.

ו

בתחילת תרצ"ב נתפרסם ב"מאזנים" שיר חדש של חיים נחמן ביאליק: "ראיתכם שוב בקוצר ידכם" ובשולי השיר ציין המשורר מקום ומועד, שבהם נכתב - "בזל, תמוז תרצ"א". ללמדך, שביאליק השתתף בקונגרס הציוני השבעה-עשר שהתכנס בעיר השווייצרית בקיץ 1931, אחרי מאורעות-הדמים בארץ, באב תרפ"ט, ואחרי פרסום "הספר הלבן" מטעם ממשלת בריטניה, לשם צמצום עלייתם של יהודים לארץ-ישראל וקיפוח זכותם לרכוש אדמות מאדמתה ולהתיישב עליהן. בקונגרס הזה, שנועד בסמוך לגבול גרמניה, בה כבר עמדו גייסות היטלר מוכנים לתפוס את השלטון, נתפלגה ההסתדרות הציונית, זאב ז'בוטינסקי עזב אותה וחיים וייצמן סר הצידה, ושליחי העם היהודי שנתוועדו כדי לטכס עצה והחליט מה לעשות אל מול אימי הסכנות שנסקפו לו בבירור בתפוצות-הגולה ובארץ-ישראל, נכשלו בתעודתם כשלוך מחפיר והרה-אסון. ביאליק כתב אז במקום-המעשה את השיר "ראיתכם שוב בקוצר ידכם" - שיר של חרון ותוכחה. בעקב פרסומו של השיר (חרף נסיונות לעכב בעדו) באו שתי תגובות - אחת מדינית ואחת ספרותית, שהרי, לכאורה, היה זה "שיר מדיני" גרידא, אם על-פי צורתו ואם על-פי תוכנו. ופרצה המחלוקת. שלונסקי, שדעתו לא היתה ל"פוליטיקה" בתקופה ההיא, כיוון את כל התרסתו כלפי טיבו הפיוטי של השיר ומבחינה זו פסלו מכל-וכל, בפרט ובכלל, גם כמעשה-אמנות וגם כהיגד פובליציסטי הראוי ונצרך לשעתו. ברוח זה פירסם איפוא ביוזמתו ב"כתובים" (בגליון מכ"ה בחשון תרצ"ב) רשימה קצרה ופסקנית, שבה נאמר בין השאר: "שיר - כמו שיר. ככל שיר מסוג זה, כלומר - שיר הזדמנות, שהיה עשוי לעשות רושם אקטואלי לולא החזרה הפסוקית על מה שכתב המשורר לפני שנים רבות, וביחוד אלמלא קדמו לו השירים הפוליטיים הנמרצים ממנו בשירה העברית החדשה. וכך - שיגרה מאומצת, ומשום כך רפויה. קצת לשון-קודש והרבה ביטויים, שבפרוזה סתם הם נמחקים בקולמוסו של העורך משום לשון נקיה, ובפיוט הם מעידים על חסרון נביעה חזונית המתמלא בתחליף, בצווחנות וכו'." ספק גדול, אם אפשר היה לכתוב ולפרסם פאסקוויל מעליב ומזיד מזה שיצא בהזדמנות זו מתחת לעטו של אברהם שלונסקי, מי שכבר כבש לו, מאז פולמוס-ביאליק בתרפ"ז, מקום נכבד ליד כותל-המזרח של הספרות העברית, הארצישראלית, ונחשב בעיני רבים, אם בשמחה ואם בצער, למנהיגו הרוחני של דור-המשוררים

הצעיר במולדת ומורה-הוראה שלו בדרכי השיר (דבריו של אלתרמן באיגרת הנ"ל לא היו יוצאי-דופן מבחינה זו של שבחי שלונסקי).

בתוך הקלחת הזאת של פולמוס-ביאליק מספר שניים קם שלמה צמח (בעתון "הארץ") והעמיד פסילה כנגד פסילה, והצהיר, ברשימה בשם "במדרון", כי כל מה שהוכיח שלונסקי במקרה זה מתמצה אך בכך, שהוא עצמו "פסק להיות גם משורר קטן"; השיב לו יעקב הורביץ, מוותיקי "כתובים", ומנה אחד לאחד את כל מישגי צמח, ש"הרביץ בשניאור, סילק את פיכמן, מעך את למדן" וכו', ואילמלא חזר שלונסקי, בעקבות מאמר מאת משה גליקסון (עורך העתון) ונטל שנית את רשות-הדיבור במסה פרוגרמאטית רבת-משקל בשם "מן הקצה אל הקצה" (נדפסה ב"הארץ" וגם ב"כתובים"), לא זו בלבד שכל אותם חילופי-דברים היו שוקעים ממילא ביוון של נצחנות-סופרים בעלמא, אלא גם מאמרו הפרוגרממטי הראשון של אלתרמן לא היה נכתב הפעם ולא כך היה נכתב: אם שלונסקי גרס "מן הקצה אל הקצה", שהוא דימוי של ניגוד העומד בעיני מבלי להתקשר לעולם, הרי אלתרמן, לעומתו, גרס "במעגל", שהוא דימוי של שתי נקודות הנפגשות, לאחר שהתרחקו זו מזו ועשו כל אחת סיבוב מסוים, בהיקף גדול או קטן, ביחס.

במסתו דחה שלונסקי קודם-כל כהאשמת שווא את הטענה, שלאנשי "כתובים" ולו בכללם מלחמה אישית בביאליק; לא הוא ולא חבריו התקיפו ומתקיפים את חנ"ב מפני שהוא עומד על דרכם, כביכול. וגם סמי מכאן קנאה קטנה ומגונה ב"כתר" המשורר, כטענת צמח. אדרבא, דעתו כדעת גליקסון בנדון דידן שאמנם דברים חשובים, אידיאיים, בגו הפולמוס הזה, הנמשך כבר שנים, למיום ש"כתובים" נוסד ונהפך אחר-כך לבטאונה של החברה הכתובימית הידועה. עיקרו של הפולמוס וחודו אינם מכוונים כנגד ביאליק כ"יוצר", הם מכוונים כנגד "בעל-אידיאולוגיה", או ביתר דיוק: כמוציא לפועל תכנית אידיאולוגית, המקבלת צורה מו"לית מסוימת, ובקיצור: 'כינוס'. לדעת אש"ל (כדעת שטיינמן בזמנו), תורת כינוס של ביאליק "מועמדת כניגוד וכמעצור ליצירה החיה... ובלשון מסומלת - מפני כותל-המערבי וקבר רחל שוכחים את עמק יזרעאל". יניקה מן המקורות - אדרבא ואדרבא, "אבל כשהכינוס פירושו שמש בגבעון דום! הס, ההווה! כשכינוס אינו מקיץ נרדמים אלא מרדים מקיצים - הרי אנו רואים אותו כעומד על דרכה של היצירה". ואשר לדעתו השלילית על שירו האחרון של ביאליק, הרי לאו-דווקא השיר הזה לבדו הוא סלע-המחלוקת. העניין הוא נרחב הרבה יותר ונוגע לעצם מעמדו של משורר בישראל. הנה שירו של ביאליק "ראיתכם שוב בקוצר ידכם" רצוף מטבעות-לשון מספרי הנביאים, ואם הוא פסלו - מחמת תכונה זו פסלו ולא בגלל איזה פגם סגנוני בבית זה או אחר. "התקוממתי - אומר אש"ל - על עצם ההשתמשות בתואר זה [של נבואה] לגבי הדורות המודרניים, שכל מהותם, כל מכשיריהם וכל מערכיהם מנועים בהחלט את החבצלת הפראית והקדושה הזאת, ששמה נבואה". כי נביא משמע - "ויתור גמור על האני הפרטי, נזירות בלתי-אנושית מן הארציות, התמזגות מוחלטת, בלי שיור כלשהו, עם האבסולוטום של הצדק המפגיע, הקנאי, הבז לפשרות". נביא משמע - "לא קורת-בית ולא יד, איש ריב ומדון כל הימים". בפי מעריצי ביאליק שתי טענות, אבל אין הם חשים שהאחת מפקיעה את האחרת. מי שניחן בפאתוס נבואי לא מן השפה ולחוץ, מן הנמנע שיזכה בהערצת בני עמו בחייו-הוא. נביא סוקלים באבנים ולא נושאים אותו על ידים. הערצה זו, שלה זוכה ביאליק לא רק מצד סופרים אלא גם מצד המוני-העם, היא ראייה

לסתור את גדולתו. "אהבת הכל' היא שכר פשרה, היא תודה על ההליכה בקו-משווה ולא בקוטב. והנביא - משכנו בקוטב דווקא, בקצה, בקיצוניות".

הוזה אומר, הניגוד בין המחנות ("מחניים" במינוח השלונסקאי): מחנה-ביאליק מכאן ומחנה שלונסקי מכאן (שטיינמן לא ניגן עוד כינור-ראשון בפולמוס הנוכחי) הוא ניגוד אידיאולוגי נחרץ שבו נקבעות העמדות לא על-פי עניינים אישיים, כגון יומרות לכתר או לכיבודים ברוח ובחומר; הניגוד חוצה בדברים העומדים ברומו של העולם היהודי ושל מחשבת היהודים בדורות האחרונים. מי ששייך למחנה "כתובים" איננו נמנה רק עם חוג של סופרים ומשוררים המזדמנים מדי פעם בפעם לאכסניה ספרותית מסוימת, המוצאת חן בעיניהם משום-מה ומשרתת אותם כדבעי; אלא-נכון הוא שייך לכיתה חילונית, בעלת השקפת-עולם מוגדרת, ורק מכוח זה הוא משתייך באמת ל"קבוצת אחים מלוכדת", או "לשבט חדש בישראל - כהנים ליופי בעמנו", כהגדרותיו המופלגות של שלונסקי באיגרת לאליעזר שטיינמן מכ' בתשרי תר"ץ¹⁶.

נתן אלטרמן קרא בנאנסי - בעודו שקוע בהכנותיו לבחינות האגרונומיות - את חיבורו של שלונסקי "מן הקצה אל הקצה", ונתפעם ממנו ומיניה וביה גם הרגיש צורך להתייחס אליו ולפרש לעצמו ולקוראיו במה הוא שייך לאכסניה זו ובמה הוא איננו שייך אליה, אף-על-פי שאך זה עתה התדפק על דלתה בלהט ומשנתקבל בה - "אסירות-התודה" שלו למי שהקביל את פניו שם לא ידעה גבול. כדי ליטול את רשות-הדיבור בפומבי בפולמוס-ביאליק זה, לצד סופרים ופובליציסטים ידועי-שם¹⁷; כדי לעשות זאת, על-מנת להסתייג משלונסקי תוך כדי הגנה עליו; כדי לבצע כוונה זו בין כתלי ה"היכל" ולא בשום אופן בכל מקום אחר - ובכן, לשם כך נחוצים היו דחף חזק ותודעה-עצמית מפותחת, הגוברים על היסוסי ביישנות טבעית ויראת כבוד של שוליה לרב-אומנו, בבחינת אני אוהב את סוקראטס, אבל את האמת אני אוהב יותר...

אלטרמן פותח את חיבורו "במעגל" בטון פליטוניסטי, הוא מספר בקיצור הלצה על יהודי ספקן שלא האמין בקיומו של אוויר כיוון שכיש בערך המדע, ומסיים את פרק-המישנה הראשון - "דימוי" - בהבעת תודה ל"כתובים", שהוא "מרכז-הלחץ" בספרות העברית, המוכשר לעור סערה מסביב לשיר. היה משהו אירוני בפתיחה קלילה זו לדיון כה רציני, אלא שכאן כבמקרים רבים אין כלל לדעת מנין נובעת הנימה האירונית - אם מביישנות ואם מרגש של עליונות. מכל-מקום בכך מצדיק אלטרמן את הציון "הערות לוויכוח" - הערות ותו לא. הוא מוריד את ה"רמה" וממילא גם מצמצם את גודל המחוייבויות הנובעות, לכאורה, מהכרעה עיונית זו או אחרת. לאחר מכן עובר אלטרמן להגדרת "הפולמוס" (פרק-מישנה ב') כמות שהתנהל עד כה שלא כראוי בין שני מחנות, לרגל "מציאות של 'מחניים' הקיימים גם אם קשה להגדירם. מיניה וביה הוא מהרהר הרהור של משורר עתיר-שפה על דלותן של המלים וקוצר-ידן להשיג את הדברים החשובים ביותר באמת. ובכן, "המחניים" קיימים בעליל, במוחש, אולי כמו אווירה שנושמים בה באורח טבעי, אלא זו גדולתם וערכם, שהם בלתי-נתפסים פחות או יותר. לעומת זאת, כאשר הופכים אותם לאסכולות מתגדרות ומוגדרות, פושטת "המלאכותיות והעקרות" במישור הוויכוח ביניהם. "כי את האמנות לא תחלק למחנות ושיטות. בשטח זה קיימים רק פרטים-יוצרים. ולא קיבוצים. וסופר אינו כותב בסגנון אסכולה, אלא בסגנונו העצמי..." אין ספק ששלונסקי היה מסכים לתיזה זו, אלמלא ה"הן" שלה כרוך היה ב"לאו" שנשלח לעבר מאמציו להגדיר את המחנה שלו ספרותית ואפילו היסטוריוזופית, לשם

גיבושו אל מול המחנה שכנגד. גם עניין סגנונו העצמי של הסופר אינו כה חד-משמעי. אמר מי שאמר את המימרה הנפלאה: "הסגנון הוא האדם", אבל אין פירושו של דבר כי לאדם-היוצר רק סגנון אחד בלבד, קבוע ועומד, יהא אשר יהא תוכן היצירה הקובע את סגנונה, או כדברי נ"א: "סגנונו (כלומר הנושאים, הלשון, הטכניקה, הטון) של סופר המאזין רק אל נפשו פנימה, אף הוא נתון לשינויים...". ועד שהוא מחיל את המשפט הזה על שירו האחרון של ביאליק, סוטה אלתרמן, לכאורה, סטייה קצרה לעניין אחר - לעניין של "הגיון ותת-הגיון" בשירה.

כבר ממכתבו הראשון, הנרגש כל-כך אל שלונסקי למדנו לדעת, כי בעיית השיר - איך הוא מתהווה ואיך הוא נעשה ואילו הם סימני-ההיכר המכריעים שבו המבדילים אותו מכל צורת-הבעה מילולית אחרת, העסיקה את אלתרמן בשלב מוקדם מאוד בדרכו כמשורר. היא העסיקה אותו כה מוקדם מפני שמשחר-נעוריו היה אנוס לחיות את חייו, לחוות את חוויותיו ולהתפרק ממתחי נפשו על דרך זו של כתיבה שירית. אך כיוון שיצא לחוץ ופירסם את ביכורי יצירתו ברבים במקום שבחר בו, לפי שהוא קרוב ללבו ולטעמו, אומרים לו ששירו הוא "בלתי-מובן" וגם מונים אותו עם מחנה ה"בלתי-מובנים". על כך הוא עונה כאן בהקשר לנסיון לזהות את "המחניים" ואת ניגודם עם הניגוד האמיתי או המדומה בין "מובן" ו"בלתי-מובן", כי מצד השילדה גופא זיהוי זה הוא מופרך מעיקרו. אם יעודו של השיר ותכליתו להביע את ההגיוני, את המובן-גרידא, או אז אין לו לא יעוד ולא תכלית והוא מיותר לגמרי. בשיר "משתלבים הלב והמוח והנה הם טוויים את חוטי הריקמה רקמתיים... וכשם ששפת המשורר-האמן מיוחדת במהותה, כן היא מיוחדת גם לפי מוצאה ושונה תכלית שינוי משפת המודיע, המלמד או המחשב". האם השירה במובן של מוסיקה יכולה להיות יותר "מובנת" מאשר מוסיקה כשלעצמה? כלום מוסיקה היא "מובנת"? לא במקרה ולא לשם תפארת-המליצה פותח אלתרמן פרק-מישנה זה בדימוי מוסיקאלי: "שפת המשורר - הכינור והקשת. הגיגי-לבו - התווים. יד אחת פורטת והשניה רושמת וכו'". מה שנוצר מתוך ההשתלבות, מתוך ההתמזגות, של הגיון ותת-הגיון יכול להימסר לזולת אך ורק אם גם הוא מוכשר במידה כלשהי להתמזגות כזו, להשגה תלת-מימדית, אם אפשר לומר כך. או אז הבלתי-מובן יהיה גם לו מובן דיו. שפתם של "המודיע, המלמד או המחשב", מובנתה היא הגיונית-גרידא ואם איננה מובנת לכול היא מחטיאה את מטרתה. אין אלתרמן רוצה לומר - בעזרת ההבחנות האלו - כי כל משוררי "מחנה 'המובנים'" הם אולי בעלי-רעיונות, אבל לא משוררים באמת; אין הוא רוצה לחרוץ פסק-דין אחד על כולם, שהרי "תמצא ששפת אחדים מהם, אף שהיא 'שווה לכל נפש', עולה מן הנפש, וציוריהם אף שהם מושגים במבט ראשון, משוחים בשמץ עצמיות." בין כך ובין כך הרבה עושים במקרים אלו הרגל וחינוך של הקורא: כשם שחונך והורגל במשך תקופה ממושכת להבין אך ורק שירה "מובנת", כך גם ניתן לחנכו ולהרגילו להבין, בעזרת הלב והמוח, לשירה "בלתי-מובנת", להיפתח לקראתה - וזהו, מסתבר, יעודו של המכשיר הספרותי, הפומבי, שהוא "כתובים" בנדון דידן.

אחרי סטייה זו, שהשיגה על-כל-פנים דחיית הנטייה לחרוץ פסק-דין אחיד, כוללני, על-פי קונצפציה שירית מסוימת הכופה את עצמה על כל שיר ושיר, ניגש אלתרמן אל סלע-המחלוקת, אל שירו של ביאליק "ראיתכם שוב בקוצר ידכם", כדי ללמד עליו סינגוריה כמות שהוא ולא כמות שהוא יכול להיראות מנקודת-התצפית של ה"מחניים" ולצורך המאבק ביניהם. את הפרק הזה פותח אלתרמן בקביעה המכוונת הישר כלפי כל שוללי השיר למיניהם. "אין אני חושב - הוא אומר - כי יש

לשלו מן השיר הזה זכות היצירה האמנותית." וכראייה ראשונה הוא מביא פסוק משל ביאליק עצמו, משירו "שחה נפשי", אלא שהוא מטיל בו שינוי, ובעוקרו ממנו את שני הלאווים הידועים, הוא מציג את הפסוק הזה באור אירוני. ביאליק כתב בזמנו: "לא משורר, לא נביא - חוטב עצים אנוכי"; אלתרמן מצטט במרכאות: "משורר ונביא וחוטב-עצים אנוכי". שלושה אלמנטים יש כאן והלאו המצורף אל שניים מהם, כל תכליתו - לדעת אלתרמן - להבליט מאוד את האלמנט האחרון, את "חוטב-העצים". מן-הנמנע שביאליק יעמיד את חסידיו במקומם ויקרר מעט את דעתם על-ידי אמירה כגון זו: "אינני משורר, אינני נביא", אך באותה מידה מן הנמנע שיעשה כן על-ידי הציון: "חוטב-עצים אנוכי"; רק הצירוף של לאו והן, המקפל בתוכו את הד"ל המפורסם, יכול היה להביע כמו את שביקש לומר בשיר "שחה נפשי" (מקור הניב הוא בתהלים מ"ד, כ"ו). שלונסקי התקיף את שירו של ביאליק גם מצד זה, שייחס לו יומרה נבואית, כביכול, שביאליק, בניגוד להכרזתו החגיגית, סיגל לעצמו את דעתם השטותית של חסידיו כי שירתו היא "נבואית" והוא "נביא" - דבר שקילקל את שירתו והטיל בה זיופים. אלתרמן איננו נכנס לחקירה היסטורית זו על משמעות הנבואה, שבה טיפלו בשעתם אחד-העם ומולו - דוד פרישמן, שמתח, כידוע, ביקורת קשה על האמן חנ"ב, שהתלבש באיצטלה של "נביא-זעם"¹⁸. אדרבא, אומר אלתרמן, האמירה הזאת "משורר ונביא וחוטב-עצים אנוכי" היא "שורה אפיינית לכל סופר ויוצר", אם משמעותה, בפרטות, היא כלהלן: משורר הוא האיש "הפונה כלפי פנים אל התבל שבו, אלוהים שבו, הסיטרא-אחרא שבו"; הנביא הוא האיש "הפונה כלפי חוץ ומורה דרך", לא פחות ולא יותר; ואילו חוטב-העצים שבהקשר זה הוא "איש-ההמון המגיב מתוך זעזוע הרמ"ח". בשיר שלפנינו ביאליק הוא בחזקת איש-ההמון, כאחד ממנו, הפונה אליו מתוך זעזוע רמ"ח אבריו, על-מנת לזעזעו שישנה את דרכו למוטב. שלונסקי לא הבין זאת ולכן שאל במסה-קטרוגו: "איך קרה הדבר, איך יכול היה לקרות בשיר דגן זה המעבר, המסולף מבחינה נפשית, מסף דמעה אל סף אחר, אחר לגמרי, שבו מפעפע קצף המלים וכו'?" אדרבא ואדרבא, אומר אלתרמן, "שורה זו לא רק שאיננה דיסונאנס לזעם הבא אחריה... אלא היא הלזו שבשיר, המפתן והמפתח; חוטב-העצים אינו רגיל להרגיש כי לבו מלא וגדוש, אכן תגובתו אינה עצבון והשתקעות, אלא רוגז והשתוללות..."¹⁹ ואם השתוללות, יפה לזכור ש"מי שרוצה לכעוס בעברית פותח ממילא את המילון התנ"כי."

חתימה פליוטוניסטית זו של פרק-המישנה הרביעי, הקורצת בעינים לשלונסקי, מוליכה את אלתרמן לקטע-הסיום, שכולו מוקדש להגנה על שלונסקי מפני בליסטראותיו של שלמה צמח. מותר לשער, שאם היו לשלונסקי כמה רגעים של אי-נחת במהלך קריאתו במאמר המפתיע של נתן אלתרמן - מפתיע קודם-כל משום העובדה, שבחור צעיר זה, אשר אך זה-עתה הצטרף לחבורה, כבר מבליט בצורה כה מבריקה את עצמיותו הרוחנית בעניין רגיש כל-כך - הרי קטע הסיום והחתימה המגן על ראש החבורה ביכולת פולמוסנית בלתי-רגילה, היה עשוי להפיס דעתו של שלונסקי ולהשמיחו בתקופה קשה זו, שבה הגיעה אכסניתו עד משבר ולסף התפרקות.

ככל הידוע לא היתה שום תגובה פומבית על מאמרו של אלתרמן, לא מוחץ ל"כתובים" ולא בעמודיו, אף-על-פי שהיה בו חידוש מכמה וכמה בחינות וראש-לכל מבחינה זו, שהנה

מתוך "כתובים" נשמע קול חדש ורענן בעד שירו של ביאליק ונגד דעתו של שלונסקי בסוגיה זו. שלונסקי אמר "מן הקצה אל הקצה", אלתרמן אמר "במעגל", שבו שוב נפגשים הקצוות. עם-זאת, חוסר התגובה איננו מתמיה: חבורת "כתובים" היתה שרויה בצרות מחמת ההתגוששות בין שטיינמן ושלונסקי (למרבה האירוניה – זה חשד בזה בפרו-ביאליקיות), ואילו בחוץ עדיין לא נתנו את הדעת על הסופר והמשורר הצעיר נתן אלתרמן, שפירסם עד כה כתריסר שירים ב"כתובים" וב"גזית" וכמה פליטונים ב"הארץ". באביב 1932 אי-אפשר היה לדעת, כי מאמר קצר זה "במעגל" מכיל בצורה עוברית כמה וכמה עיקרים של מה שעתיד להיות הפואטיקה האלתרמנית. "משורר ונביא וחוטב-עצים אנוכי" – אם לא היתה בכללותה "שורה אפיינית לכל סופר ויוצר", כחווית-דעתו אז, אגב פולמוס-ביאליק, היתה שורה אפיינית, שנתאמתה והלכה ונתממשה בגופי היצירה של אלתרמן בעשרות השנים הבאות, כאשר המשורר "פונה כלפי פנים אל הסבל שבו, אלוהים שבו, הסיטרא-אחרא שבו" – הנביא "פונה כלפי חוץ ומורה דרך" – וחוטב-העצים הוא "איש-ההמון המגיב מתוך זעזוע הרמ"ח". לעומת זאת, ידועות כעת שתי תגובות דיסקרטיות במכתבים פרטיים. אבי נתן, יצחק אלתרמן, קרא את מאמר בנו בכתב-ידו, בטרם נדפס בכתב-העת. נתן שלח אותו אליו מנאנסי (כך נהג לא-אחת במקרים אחרים), בליווי מכתב אישי. ב-14 במארס כותב לו אביו:

"[- -] מכתבך עשה עלי רושם כביר וגרם לי עצב גדול וצער רב.

"רושם כביר עשה עלי בזה שגילה את המרחק שביני ובינך, נכון יותר, בינינו וביניכם, שהוא המקור לאי-ההבנה האבסולוטית. אולי היינו משתווים בהערכת כשרונו של ביאליק, אולי צדק שלונסקי בהרבה בדעותיו על שירו ושיריו כיצירה אמנותית. נכון אני להאמין שתפסת את המידה הנכונה ואת הביטויים המתאימים להערכה זו, אבל רבוש"ע! האומנם אין אתם מרגישים, האומנם אין ידכם נרתעת מעצמה כשאתם באים לספר בגנותו או אפילו רק לעשותו חולק? אנחנו (בני דורנו) הסכמנו לא להשתמש בקנה-מידה של ביקורת ספרותית לדבר [- -] * ובין סופרינו שאינם נופלים ממנו בכשרונם. יתר על כן, בינינו לבין עצמנו [- -] אני מתחצף ואומר: בבית אחד של 'בשטף עיר' יש שירה וכשרון יותר מאשר בכל 'אל הצפור', אבל היעלה על דעתי פעם להשוות אותך או אפילו את טשרניחובסקי ושניאור אל ביאליק? היו תמיד רבנים וסתם יהודים שבלמדנותם עלו על ה'רבי', אבל היעלה על דעת מישהו מן החסידים לעשות השוואות? וברוח זה דיברתי על הרשימה שלך. איך אפשר לדבר על פרי-רוחו של ביאליק ולהישאר בתחום הביקורת הספרותית? 'אין לשלול מאת השיר את הזכות להיחשב יצירה אמנותית', כך נדמה לי, כתבת על שירו של ביאליק, ** ומשפט זה, שהיה יכול להיות מחושב ומדויק ביחס לסופר אחר לו כתב הוא את השיר, לא היינו יכולים אנו להוציאו מפינו ביחס אל ביאליק, כי בשבילנו אין קיימים דברי ספרות של ביאליק, כי אם פרי רוחו, שהוא מרכז ונקודת-שריפה לכל מהותנו, ואתם (אני מוציא מן הכלל את שטיינמן, יחסו אל ביאליק הוא יחסו, איננו צעיר לפי כל מהותו, הוא מתחפש ועושה 'להכעיס') יכולים לדבר על

* כמה מלים מטושטשות, שאינן ניתנות עוד לפיענוח.

** במקור, בפרק הרביעי של "במעגל": "אין אני חושב כי יש לשלול מן השיר הזה זכות היצירה האמנותית".

ביאליק כדבר על יעקב שטיינברג, על יעקב כהן וכדומה, שיר מוצלח או בלתי-מוצלח, ואין מרגישים בדבריכם לא את הדביקות, לא את הביטול, ביטול היש ולא את היציאה מן הכלים. "אכן, מרחק רב התרחקתם מאתנו, ובמה תפרנסו את הדור, האמנם רק בכשרון, בפיוט ובפואזיה גרידא? לא שמחתי ולא הצטערתי על הגילוי הזה, הוא עשה עלי רושם, רושם כביר, ואמרתי אציין את הדבר במכתבי אליך.

"שמחתי מאוד והתענגתי על הרצינות בה אתה מתיחס אל הדברים שבכתבים ועל כנות הרעיונות והדעות שהשמעת. אין משוא-פנים, אין חנופה, אבל יש סובייקטיביות בריאה של אישיות בולטת, ובוזה אני מתגאה. רוצה אני להאמין שיש כאן קורטוב מפרי החינוך שלך. מעולם לא דכאתי את רצונך, מעולם לא הכנעתי ולא השפלתי את אישיותך, אפילו בהיותך ילד קטן, ונדמה לי שחינוך זה משתקף ביחסך אל הזולת. לך, בני, בדרכך זה, בקומה ישרה (לא זקופה ביותר כדי שהחזה לא יתגבן), בצעדים בטוחים ובמבט ישר.

"הצטערתי מאוד על ההתלהבות היתירה שבמכתבך. חלילה לך להתרגו במידה כזו לרגלי כל מאורע בחיך הספרותיים. אני מאמין שאלו יעברו לפניך ועליך לאלפים, ואם תחלק את אשך, אש הקודש, במידה כזאת, יהיה זה תמיד יקר יותר מדי. חשובה השירה, חשובה הביקורת ועצביך חשובים מכולן. יתר על כן, אם לא תלמד את תורת השלווה למקרים כאלה, הלא יביא בזבוז העצבים לאיבוד שיווי-המשקל, שהוא אחת הסגולות היקרות ביותר של הסופר".²⁰

ואולם אם מכתב זה של האב מפיץ אור כלשהו על קטע מסוים של אותה חזית נפשית (אם אפשר לומר כך), שבה צריך היה לעמוד נתן א. בהכרעתו להצטרף אל חבורת "כתובים", הרי פיסקה מסוימת במכתב של שלונסקי אל נורמן וזמורה מאיר קטר אחר שב"חזית" מורכבת זו. שלונסקי שהה עדיין בחו"ל, שלשם יצאו הוא ושטיינמן, כדי לאסוף כספים להמשך הוצאת "כתובים". במכתבו מן ה-19 באפריל מבטיח שלונסקי שלא להמיש את צווארו מן ה"עול השד"רי" שקיבל על עצמו, עד ששיג סכום כסף הגון; הוא רומז שאיננו "בקו העליצות והינחות" מחמת מה שנתגלה לו בינתיים (הכוונה למריבה שבינו לבין שטיינמן); הוא מוסיף שכל מחשבתו נתונה לדאגה לעתיד "קיבוצנו", ולבסוף, מתוך הדאגה הזאת, הוא שואל את נורמן ואת זמורה: "הבאים אתם בחליפת מכתבים עם נתן אלתרמן? בחור טוב! בזמן האחרון אני חושש מאוד, כי צודק נורמן, המתאפק תמיד בהערכת אנשים, אבל נדמה לי כי לא טעינו באלתרמן. רשימתו האחרונה כתובה בחכמה"²¹. "מדוע שלונסקי חושש כל-כך? מסתבר, שבתוך מגעיו המעטים עם אלתרמן (כולם בכתב) קיבל הרושם, שהלה איננו מצטיין בפאתוס חברותי, שספק אם הוא מסוגל להשתייך לאותו "שבט מיוחד, שלו מנהגים אחרים ולשון אחרת" וכיוצא באלו תכונות, ששלונסקי היה מונה באיש "כתובים" של מאה אחוז. וככל הנראה, פקפוקיו של נורמן היו חריפים עוד יותר. אלתרמן שלח שירים לטלפיר (שיר משלו הופיע שוב ב"גזית", בגליון של מארס-אפריל '32), אף-על-פי שלא יכול היה שלא לדעת משהו על היחסים הקלוקלים בין שתי האכסניות. ועכשיו פירסם ב"כתובים" רשימה, שאף-על-פי שהיא "כתובה בחכמה" ויש בה הגנה נמרצת ואלגאנטית על שלונסקי, בכל-זאת היא חורגת באופן בולט מן העמדה הכתובימית בשאלה הקארדינאלית - בעד או נגד ביאליק בדרך כלל ובדרך פרט (היחס לשיר השנוי במחלוקת). אך כיוון

ששלונסקי מכיר את הפקפוקים האלו כלפי האיש, או כלפי זהותו ה"מחניימית", הוא מעודד את חבריו לשמור על הקשר עם נתן אלטרמן לא רק מפני שהוא "בחור טוב" אלא מפני שהוא בעל כשרון בלתי-מפוקפק, וכמשורר עולה יחזק בלי ספק את המחנה. כאסטרטג טוב ומנוסה דאג שלונסקי לתגבורת במחנה לקראת המשבר שעמד בפתח.

ז

בשום מקרה משני המקרים הנ"ל לא נתכוון אלטרמן להפגין עצמיות רוחנית אל מול דעתם או נוהגם של סופרים "כתובים" המרכזיים; לדידו, זה היה מובן מאליו וטבעי בהחלט ששייכותו לחבורה זו אינה יכולה לבוא על חשבון היותו בן-חורין מכל בחינה שהיא, אולם דווקא מפני כך היה להוט לחזור ולהדגיש את עוצם תשוקתו להשתייך – להשתייך אל חבורה זו דווקא, תקלה שאירעה ב הדפסת הפואמה "ליל קרנבל" בשני המשכים (בגליונות "כתובים" מן ה-3 ומן ה-16 במארכס 32) זימנה לידו הזדמנות נוספת להתוודות ולהסביר את טיבה של משאלת-לב זו. לאחר שהשיר הנ"ל נדפס תוך כדי השמטות, אשר נעשו מבלי לשאול אותו, הוא פנה במכתב אל עורכי "כתובים" בזו הלשון:

"לפני ימים אחדים קיבלתי את 'כתובים' עם 'שירי' – 'ליל קרנבל'. עקרתי לגמרי את מרירות הדאבה, הותרתי קצת מן העצבות הנכנעת, נברתי והעליתי את פכחון הדיון... והריני במצב של הגבה בכתב.

"יתוכן אגרתי קצר – שאלה: מדוע שסעתם את השיר?

"האם הקטעים שנשמטו גרועים הם מאלה שנותרו?

"האם אין ההשמטות גורעות הרבה דווקא מרושם השיר? אין אני מדבר על שלמותו העניינית, לדידי זהו גורם שני במעלה.

"האם אין בצורה הנוכחית רווח ברעש והפסד בנגינה?

"האם אין אתם מצטערים, ולו מעט, על הפגיעה ששיר כזה פוגע בכבוד 'הכתובים'? ועם זה...
"עם זה מענין! כמעט כל הקטעים החסרים נוספו על-ידי אחרי תום השיר, במשך העיבוד וההשלמה. אולי באמת...
"סימן-שאלה סופי.

"מאידיך:

"ותודה על התיקונים שבתוך השורות (חוץ משגיאות-הדפוס...). כולם מצויינים והולמים. כדי לא לשלוח מכתב בעלמא (וגם לא לשם זה) אני עושה לזו להצעת שיר. וכאן, למען השם... אם עתיד הוא לסבול, בצדק או שלא בצדק, כקודמו המיסכן, מוטב שלא 'יראה אור'.
"בהזדמנות זו אזכיר את הרושם העז שעשה עלי יחוד המקום לשמי בנאומו של הא' נורמן. יש להודות: סערת-לב כזו...

בכבוד רב,

נ. אלטרמן

מכתב זה שנכתב בקצב סטאקאטו, כדי להטיח כלפי העורכים את השאלות הנשאלות בו, מפתיע מצד גילוי-הלב, שאלטרמן חושף את חולשת שירו – ומאידיך, את חושם הטוב של עורכיו,

בשעה שהוא מגלה להם כי "כמעט כל הקטעים החסרים נוספו על-ידי אחרי תום השיר, במשך העיבוד וההשלמה". כלומר, כיוון שהמשורר חש בחסרון מסוים, שם במקומות האלו שורות שלא השתלבו אורגאנית בטקסט; העורכים שמו לכך, אך במקום לפנות אל המשורר, עשו להם מלאכה קלה ומהירה, השמיטו בה השמיטו במשיכת-קולמוס והשאירו, למעשה, מעין חור, "רווח ברעש", כלשונו של נ"א²². אלטרמן מסיים את האיגרת בטון מפוייס – באמירת תודה ליצחק נורמן, שהזכיר גם את שמו במסיבת-פרידה שנערכה לשטיינמן ושלונסקי ערב צאתם לחו"ל²³. אין זאת כי אם אלטרמן נבר היטב באוצר מילותיו והעלה מתוכו את "פכחון הדיון", לשם סיום הפרשה ברוח טובה וחברית. איננו יודעים מה השיב לו נורמן, ואולם השכל נותן שאף הוא, בדברי תשובתו, נקט טון של פיוס וקירוב-הלבבות, שאלמלא כן לא היה אלטרמן רואה צורך וטעם להעמיק עוד יותר את הזיקה ביניהם על-ידי מכתב-ידידות נוסף, מכתב-סופרים מובהק. ב-15 במאי הוא כותב לנורמן את הדברים הבאים:

"אם ישנו מי שהרוויח מענין 'הכשלוך' אשר לא היה (בדעתי נקבע רק המושג של אי-הסכמה... והצער אשר חלף, אני הוא. מכתבו הפתיעני. אמנם הרביתי בסימני-שאלה, אבל לתשובה לא צפיתי אף רגע. הפתעה בהלמות גיל וכקול מעורר הדי הדים.

"אדוני הוא אמן ושיחה עמדו היא לי רגש של ישות נכספת בעולם... כיצד אקרא לו? באבק ספר עופרתי וכבר אני שוקק לדרך הגדולה, ל'זהב המשעולים'.

"סיפור לטאגורי: איש יצא לחפש את אבן הזהב. אחת אחת הגיע את האבנים בבדל חגורתו, ראשית - בחרדה, בצפיה, בתקוה, בסער -ולאט לאט - עמל נדודים מפרך-גוף והרגל 'משלח-יד' מדכא נפש, סתמו בו את עינות הכוסף ויחדל מהביט אל חגורתו. כאן גרעין הטראגיות והשאר מוסר-השכל. כלל וכלל לא חשוב אם מצא האיש את אבנו או לא מצאה או אם היתה בידו ותאבד.

אני רואה ב'כתובים' מרכז לאנשים אשר האמנות חיה בהם והם חיים בה. אין הם מאספי אבנים ללא יסורים וללא הנאה. אזור היעוד הלוהט, הברזלי, אינו מש מנגד עיניהם. הם קיימים למען האזור, והאזור לא לשם האבנים, אפילו לא לתכלית הזהב, אלא למענם – בגלל זאת אהבתים ובגלל זאת אני שמח מאוד לכל אות רצון מצדם.

"רק למען הבלט נקודה זו, למען הדגש כי למרות קטנות יום-יום הנני ואהיה גם להבא הוגה כבוד ואמון לאנשי 'כתובים', צירפתי שיר למכתבי הקודם. הוא כתב: "לא לשם פיוס ולטיפה הנני אומר לך זאת" - אני חוזר על משפטו ומוסיף: ואם אני מלטף את מישהו ברגע זה, הרי אותי עצמי אני מלטף, כי דומה אני עלי כמי שמצא לו בית ומשפחה. יש ואני תמה: המותר לי? האוכל? רגעי דכדוך ודכי משתלבים...

"תעיתי אל... ואז פקפוק בכשרון וביכולת וצער הנסיגה... נועדתי ל... ואז... הלא מובן: הלילה הוא גרעין מר בין שני פלחי יום תפלים – אפשר לזרקו ואפשר לתקוע בו שן. הלילה כמו אשכול שחור בין עלעלים בהירים וטלולים – את זה אני קוטף תמיד, תמיד.

"דבריו על הפגם שב'תזמורת'²⁴ הוסיפו לחזק את רגש החשד הזעיר שהיה בי ביחס לשיר הזה. אני כתבתי ושמחתי על הצורה החדשה (כלומר, המסגרת), שניתנה לו לנושא חבוט ועל-כן

שלחתי. שנתיים של ניתוק מקריאה ספרותית (חוץ מן ה'כתובים' וה-Nouvelles Litteraires – מאומה! (וכך עד עבור חדשיים...) משפיעות כנראה על כוח הדיון. "אני מצרף למכתב זה שיר אחר. אם עוד לא נדפסה ה'תזמורת' יוכל להחליפה. ואם נדפסה – היא מונח עד שיבוא תורו.

"אל נראה יראו ביעינו הרעה' (אכן, מתנת אלוהים היא, אבל אלוהים בכל-זאת התחכם לראות 'כי-טוב'...) את חפזוני במשלוח החומר. עיקר כוונתי היא קריאת המערכת. ומיום, שלפי חשבוני הגיע בו המכתב, פגה צפייתי כדי מחציתה.

"גליון ה'כתובים' הכפול הסב לי הנאה מרובה וביחוד במאמר אדוני על גיתה²⁵. את האמת אגיד, אין אני מסכים לפעמים לביקורתו הקשה (למשל, בקשר עם 'הבימה', אם כי את המחזות האחרונים לא ראיתי), אבל תמיד אני אוהב ומעריך את השילוב הנפלא שנשתלבו בו המבקר והמשורר, איש החץ ואיש המכחול. מי אם לא הוא עיצב לעיני את ספרד בארבע מלים של 'אש ושיש ועשן שחור' וב'פרוכת הצער האילם בעינים'. והמלים: "לבלוב הפראות בלב הקדושה" – הלא קולעות הן להפליא! ברגע זה העיפותי שוב מבטי במאמר והחלטתי לא להוסיף בציטטין... מה שנדפס כבר אין כדאי להעתיקו. אגיד רק, כי אם רוצים לתת למישהו מושג נכון על דבר או על מאורע (וזה הלא תפקיד המבקר!) הדרך היחידה היא זו: לדובב, להחיות, להחדיר את הענין אל כל חושיו של הקורא – אל לבו, אל עיניו, אל שכלו. יש קוראים לזה 'יצירת אטמוספירה'. אני אומר: הכנת תמצית, נתינת טעם, הוכחה! ואדוני עושה זאת [–

-] 26

במכתב זה, כמו במכתבו אל שלונסקי מלפני חצי שנה, מתבטא קודם-כל רצונו העז של אלתרמן להתקבל על-ידי אנשי "כתובים" כאחד מהם, לא עוד רק כאורח-נוטה-ללון, הבא והולך ואולי יחזור (שם כתב "הכנסת-אורח"), אלא *מבן בית*, כלשונו כאן. אלמלא ידענו אל-נכון איזה בית חם ואוהב היה לאלתרמן בתל-אביב, בבית הוריו, היינו יכולים לקבל רושם של יתמות למקראת המשפט, שבו אומר נ"א כי ב"כתובים" מצא לו "בית ומשפחה". אין ספק, שאלתרמן מפליג עד כדי כך שהוא מבקש לשכנע את נורמן שהשתייכות ל"כתובים" יקרה לו מכול, להוציא מלבו שום פקפוק וחשד בנדון זה. אפילו אם לא ידע, בהיותו בנאנסי, באופן קונקרטי, שאמנם היו פקפוקים כאלה בלבם של נורמן ושלונסקי – פקפוקים מוצדקים לגמרי – הרי בעמקי לבו-הוא, בינו לבין עצמו, ידע שזיקתו נתונה לאכסניה מסוימת ולא למחנה כלשהו. במידה שביקש לשכנע את זולתו, בה במידה ביקש לשכנע את עצמו, ולפיכך נקט נוסח כה מופלג במכתבו שלפנינו, הגדוש מחמאות לבעל שיחו. בפתח דבריו הוא מביא במרכאות מטבע-לשון משל אברהם שלונסקי, מן השיר "עד הלום", שבו נאמר: "באתי עד הלום ואיך אתיר שרוך-נעל? / איך אנער מרגל זהב משעולים?" הוא מזכיר משל מאת רבינדרנת טאגורי, שנמשלו – מארת השיגרה. מה שמבדיל בעיניו את אנשי "כתובים" מזולתם, שקללה זו, שאין קשה ממנה לאמן, למשורר, לא דבקה בהם: הם מחפשים, הם הולכים כשאזור-היעוד תמיד לנגד עיניהם. מבחינה זו האמן הוא, בעצם, בן-בלי-בית (לכן גם בית-הוריו איננו ביתו), הוא צוען תמיד.

הוא Bohemien, במובנו המקורי, הטראגי של כינוי זה.

¹ בפרטים האישיים הרשומים בתעודה זו יש כמה קוריוזים, כגון זה שמסיה אלטרמן נולד ב"אוטווצק (פלשתניה) ב-3 באוגוסט 1911". האם בעל התעודה מסר בעצמו את הפרטים האלה?

² ראה: נתן אלטרמן, שירים 1931-1935, תדפיס מ"מחברות אלטרמן", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1984, עמ' 13.

³ עדותו של שלונסקי מפריכה את סיפורו של משה דור, ברשימתו "מבעד לעשן, ישר אל השמש" ("מעריב", 3.4.70) כי "אביו של אלטרמן... הוא שהביא, בשנת 1931, את שירו של הבן לעורכי 'כתובים', בטאון המודרנה דאז". השערה זו תמכה גם מצד אחר. הרי נתן הכיר היטב את יחסו השלילי של אביו אל עורכי "כתובים" מחמת המסע האנטי-ביאליקאי שלהם, והיאך יטיל עליו שילחות כזו? על יחסו של יצחק אלטרמן בנדון זה, ראה להלן באיגרתו לבנו, עמ' 94.

⁴ שלונסקי היה אז עורך המדור הספרותי של "הארץ".

⁵ בספרה החשוב "החיים הספרותיים בארץ-ישראל, 1910-1933"; המכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר והקיבוץ המאוחד, 1982, מגדירה זהר שביט את המכתב הנדון של שלונסקי לאלטרמן כ"מכתב נזיפה חריף ביותר" (עמ' 145). ולא היא. לצד הגערה, אוחז אש"ל בלשון דיפלומאטית, מתוך הכוונה להסביר לאלטרמן, בעקיפין, אלו הם כללי-המישחק של ההשתייכות לחבורת "כתובים". לו "נזיפה חריפה" היתה כאן, ספק גדול, אם אלטרמן היה משיב כמות שהשיב.

⁶ מתוך ארכיון שלונסקי, נדפס בפרסומי "גנזים" ושוב – בהשמטה קלה – בספרה של זהר שביט, עמ' 364-365.

⁷ השיר נכלל עכשיו בספר "אבני בוהו", כפרק בתוך המחזור "פנסים באופל"; ראה אברהם שלונסקי, כתבים, שירים, ספר שלישי, ספרית פועלים 1971, עמ' 125.

⁸ בארס (1862-1923) היה בזמנו סופר מפורסם ובעל השפעה ניכרת על הספרות הצרפתית, לאסכולותיה השונות והמוגדות, הודות לרומאנים שלו, לרשימותיו וספרי מסעותיו. מצד אחד הטיפ ל"פולחן-האני", לאגוצנטריות קיצונית, מצד אחר תמך בלאומנות בלתי-מסוייגת. כבן לותרניגה חיזק את מגמות ה"ריוואנס" נגד הקיסרות הגרמנית ובימי משפט-דרייפוס היה מראשי מאשימי של הקצין היהודי, שנשפט לשווא על "בגידה במולדת". במשך שנים אחדות נמנה בארס עם נציגי העיר נאנסי באסיפה הלאומית.

⁹ אני מצטט את הדברים לפי עתון "הארץ" מן ה-4 במאי 1927, שהיה בן-בית, אם אפשר לומר כן, בבית יצחק אלטרמן ונתן קרא בו תדיר באותה להיטות, שבה קרא עתונים בכל נסיבות חייו, לרבות, כמובן, ימי לימודיו ב"הרצליה".

¹⁰ מטבע-לשון זו היא משל אליעזר שטיינמן, במאמרו בקובץ "מסיבה", שהופיע בתל-אביב בפסח תרפ"ו, כמין שולחן משותף לכל סופרי ארץ-ישראל דאז; השתתפו כארבעים סופרים, כמעט כל ה"מי ומי" של הספרות העברית בזמן ההוא – משוררים, מספרים, מסאים, פובליציסטים, ותיקים וצעירים, בני כל הזרמים – ש"י עגנון ואשר ברש, ז.י. אנכי ואביגדור המאירי, ר' בנימין והוגו ברגמן, שמענובויץ ופיכמן, שלונסקי וקרני ויצחק למדן, ש. צמח ויעקב רבינוביץ ועוד ועוד (רשימה מפורטת ראה בספרה של זהר שביט, עמ' 116). נעדרו משום-מה – והיעדרותם היתה ניכרת מאוד – חיים נחמן ביאליק, מצד אחד, ואורי צבי גרינברג, מצד שני. דברי-לווי בשם המערכת כתבו יעקב רבינוביץ מן הוותיקים, מאנשי העלייה-השנייה, ואליעזר שטיינמן מן הצעירים, מאנשי העלייה הרביעית; את עיקר מלאכת העריכה עשה האחרון דווקא וטביעת-אצבעותיו היתה ניכרת. כותב רבינוביץ: "הרבה פעמים התאספנו, התאגדנו ולאגודה לא נהיינו [-] עד שבאה שעת-רצון ונברא דבר-מה, דבר הנותן תקווה, ואנו כאילו מתחילים להרגיש שעומדים אנו בראשית. ודומה כי עומד להיוולד דבר-מה. [-] כרוב הפירוד וההתפוררות, כן עז הרצון לעשות מעשה משותף, לעצב ביחד את פני הספרות הארצישראלית. כי השעה שעת ערבוביה ובני-אדם מנסרים בקולות צרודים. והספרות שנואה על סופריה. פלוני חושב כי הכול צריך להיות שייך לרגע ומה שהיה קודם צריך להימחק" ולעומתו גורס יריבו ש"התורה נחתמה פעם ושמוחץ לה ולחוקיה הנצחיים, נצחיים דווקא, אינם אלא זיופי תורה". בין כך ובין כך, "השעה היא שעת חילוף-משמרות" [-] (ההדגשה במקור). באותה רוח של צורך ורצון להתלכד חתם אליעזר שטיינמן את החוברת, שעניינה הוא, לדידו, לקיים "שבת-אחים לניב-עברי, שנתכנסו מכל התפוצות לחיק המולדת".

¹¹ מובן מאלי, שפסחתי כאן על כמה וכמה פרטים חשובים בסיפור המעשה. דרך משל, בתגובה ראשונה עוררו דברי ביאליק תרעומת לא רק מצד הצעירים, אלא גם מצד ותיקים, שלא ראו בעין יפה הסברת-פנים שלו כלפי אש והירשביין

ודחו את דבריו המפוייסיים כלפי האידיש וספרותה; עם אלו נמנו גם אשר ברש ויעקב רבינוביץ. מאידך גיסא, היו שפירסמו גילוי-דעת בגנות הוקעתו של ביאליק וחתמו עליו ש"י עגנון, ר' בנימין, הוגו ברגמן ועוד. ברל כצנלסון, הקנאי לעברית מאין-כמוהו, הופיע באסיפה של "גדוד מגיני השפה" ודרש להביע "הוקרה ל.ח.נ. ביאליק על הכנסת-אורחים יפה שנהג בסופרי ישראל" ("הארץ", 15.5.27).

¹² הדברים נאמרו בנאום שנשא ביאליק במסיבת "עונג שבת". עיקר הדרשה היה מוקדש הפעם לעניין הקמת קתדרה לאידיש בתוך המחלקה למדעי-היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים. ביאליק המליץ על הקמת הקתדרה הזאת, הואיל ו"חקירה מדעית של הז'ארגונים השונים שבהם דיברו יהודים בימי גלותם יש בה הכרח להבנת חיי ישראל והתפתחות היהדות" ("הארץ", 23.1.28).

¹³ "אנשי בראשית" - הכוונה לקבוצת סופרים צעירים בברית-המועצות שדבקו בעברית ובמהפכת אוקטובר והאמינו כי זו וזו משלימות אהדדי ואינן בבחינת תרתי דסתרי; חברי הקבוצה התלכדו במוסקבה ובלנינגראד בתחילת שנות העשרים והוציאו לאור קובץ ספרותי בשם "בראשית", שנדפס ב-1926 בגרמניה, בברלין; הקובץ הופיע כאן ולא בססס"ר לאו דווקא מחמת "חסרון בתי-דפוס עם נקודות" בארץ-הסובייטים, כעדותו של אחד המשתתפים, אלא מחמת הרדיפות שנרדפה העברית על-ידי השלטון הבולשביסטי, יהיו אשר יהיו הדברים שנאמרים בה, אפילו אם הם על טהרת האמונה הריבולוציונית-הקומוניסטית. אליעזר שטיינמן, עורך "כתובים" בשלב הראשון, כבר היה אז רחוק ממה שכתב ב-1919 בקונטרסו "הקומוניסט העברי", אבל לעיקר דעותיו היה המשך בקובץ "בראשית". הקשר בין סופרי שתי הבמות הספרותיות נרקם עוד בתחילת הופעתו של השבועון הארצישראלי, גליונות ממנו נתגלגלו ללנינגראד, שם נתקבלו בהתלהבות על-ידי מי שראו את עצמם קרובים למהלך ה"כתובים" החדש. אברהם קריב (אז קריברוצ'קה) פירסם ב"בראשית" רשימת-ביקורת על "דווי" של שלונסקי, ואף-על-פי שהסתייג מדווייתם של שירים אלו שיבח אותם ולשבחם הדגיש במיוחד את קירבתם לשירתו של פרץ מארקסי; לטעמו של קריב נטו שניהם את "כדס על באר הסממנים של האימאג'יזם, הוא הבאר אשר השירה העברית לא חננה אליה עד לשלונסקי". בעל קשרים אמיצים לאנשי "כתובים" היה יצחק נורמן, שהצטרף אל מערכת השבועון בסמוך לעלייתו לארץ-ישראל ב-1928. (על חליפת-מכתבים בינו לבין נתן אלתרמן ראה להלן, עמ' 98-99). במסתו "חליל הרועים", המוקדשת לסיפורו של שטיינמן "זווגות", כותב נורמן כי בתורת האמנות של שטיינמן "יש בבואה של מהפכות, גוון של התקוממות, בת-קול של מחאה נגד 'הבורבוניס' בספרות"; הוא "הכופר בעיקר, המאמין הגדול" והוא "מרד נגד הקפאון בתרבות הקיימת" והוא-הוא שמביע את ה"שאיפה לדיברה חדשה בספרות העברית". בתוך החבורה הרוסית הזאת נקלטו מאוחר יותר גם י. סערוני ואלכסנדר פן. במסתו "פן ופניו - דיוקן וסביבתו" (סימן קריאה 2, מאי 1973) מספר סערוני, כי שלונסקי "תלה תקוות באלמונים, שעוד לא הכזיבו; בכל פנים חדשות שנקלעו לכאן ראה תגבורת נוספת לצבא הספרות הלוחמת".

אני "פתח" - על שם הבטאון הספרותי "פתח" - עלו לארץ רק בשנות השלושים, אבל עם "כתובים" היו קשורים כמעט מתחילתו של כתב-עת זה. א.ד. שפירא (שפיר), לאה גולדברג וש. גנס, שכתבו שירים, סיפורים ומסות, החלו להימנות עם באיה הקבועים של אכסניה זו על-ידי פרי-עטם ששלחו מחו"ל בערך באותם הימים, שבהם נתקשר אלתרמן ל"כתובים" על-ידי מה ששלח מצרפת. כאשר מלאו ל"כתובים" שבע שנים ב-1932 פירסם א. בהיר באחד מגליונות "פתח" את הדברים הבאים: ה"כתובים" מפריעים את הדממה של שבת-השבתון, השוררת בספרותנו ויורה אל תוך חלל-חיינו התרבותי-האמנותי-הספרותי את אבני הבראשית של יצירה חדשה, של חיים חדשים. 'כתובים' הוא המצפון של ספרותנו, כלומר דופק-החיים, כי רק החיוני והערני יכול להיות אחראי לנעשה תחת השמש".

¹⁴ ה"מאניפסט" נדפס מחדש ב"אורלוגין" של שלונסקי, מס' 5, מארס 1952 מעותק נדיר שנשתמר. בהערת-לוואי כותב שם שלונסקי: "זה לא היה קולה הרשמי של הספרות העברית; היה זה 'ווטום ספיראטום' ובו ממיטב הדביקות השטיינמנית - במערכי-לשון, בחריפות-דימויים ובעזות מחשבת הזמן, קונטרס שכמוהו כמיטיאור, אך לא כחזיון של מקרה בלבד".

¹⁵ מבוקשם של עורכי המאסף ניתן להם אך בצמצום מחמת "המאורעות הפוליטיים" ו"התנאים הקשים אשר בהם היו נתונים", כדבריהם. עוד הם מציינים בהערה של התנצלות: "לא יכולנו בבית-הדפוס הנהרס והרעוע לסדר את הספר בסידור, בהגהה ובדפוס כמו שהיה ברצוננו תחילה", וכוונתם להריסת בית-הדפוס של ח.נ. ביאליק בפקודת הייבסקציה.

לימים סיפר שלמה צמח, כי למען "היתר העברית בשלטון המועצות" צריך היה להזמין לאותו מאסף רק סופרים עבריים "שלא היו מעורבים עם הציונים ההם". ("על המשמר", 16 באפריל 1965).

¹⁶ המכתב שמור בגנוזך אגודת-הסופרים "גנזים".

¹⁷ לבד מצמח והורביץ וגליקסון ושלונסקי, פירסמו דברים בנדון דידן הסופרים הבאים. זאב ז'בוטינסקי עסק בעיקר בבחינה הפוליטית של השיר ולא ראה בו אלא מעשה חירוף וגידוף כלפי מפלגת הרוויזיוניסטים ומנהיגה. למאמרו קרא "המשורר לשעבר" והציע לקוראיו לפנות עורף למשורר שמעל בשליחותו באשר תמך בחיים ויצמן בקונגרס הוא (ראה, "כתבים, על אמנות וספרות", ירושלים תש"ח). י. לופבן, עורך "הפועל הצעיר", במאמרו "עם שירו של ביאליק", משבח את השיר, רואה בו המשך לשיר-תוכחה אחר של חנ"ב: "אכן חציר העם" וטוען כנגד ז'בוטינסקי כי "זאת אינה, איפוא אלא פרשנות אווילית להעלות אפילו מחשבת-לוואי כזאת ולהבין את האותיות הללו שבשירת ביאליק, המאירות כאבוקות שחורות את מכיחות ההרס הפנימי של העם, כמגילה-עפה נגד כנופיה של רועי-רוח מתעתעים". (מבחר כתבי י. לופמן, הוצאת עיינות, תשי"ד). אברהם שברון, הפובליציסט השנון, בעל תורת "הציונות האכזרית", פירסם ב"מאזנים" מאמר בשם "מדוע רק עתה נעצבתם?" (ט"ז בכסלו תרצ"ב). הוא אומר, כי חרף המשבר שהתחולל בקונגרס הי"ז, לא היה בו, בעצם, שום דבר שמפלה אותו לרעה מכל הקונגרסים הקודמים, שכולם ניצחו הציונים את הציונות, וכי על-כן טעה חנ"ב כאשר כתב "ראיתכם שוב בקוצר ידכם", ו"איכה דלותם פתאום". י. נורמן, במאמרו "דברים שיש בהם ממש", חוזר לדיון הספרותי וקובע שפחד "כתובים" נפל על ביאליק וחסידיו, וכי השיר "ראיתכם שוב..." יכול לשמש ראיה נוספת לכך כי "ביאליק מגמיד את שיעור-הקומה של ספרותנו". מוזר שאנשי "כתובים" הוותיקים, שראו את עצמם כבני ה"סיטרא דשמאלא", כהגדרת שטיינמן, אף-על-פי שזלזלו בשיר כשיר ציבורי גרידא התעלמו מן הצד הציבורי-פוליטי של מחלוקת זו.

¹⁸ נראה, שהראשון שנקט לשון נבואה ביחס לשירת ביאליק היה י. קלוזנר, שכתב בזמנו (בתחילת המאה), ש"ביאליק, אם נביא איננו, הרי הדי הנבואה צפים ועולים מתוך שירתו". פרישמן, לעומת זאת, ששלל מכל וכל את הכינוי "משורר לאומי", אמר בנדון זה ש"ביאליק הוא כל מה שאתם רוצים, ורק נביא איננו, אדרבא, ביאליק הוא ההיפך הגמור מן הנביא וכו'". מבחינה זו החיל שלונסקי את הגישה האסתטיציסטית של פרישמן על שיר-התוכחה האחרון של חנ"ב. ייתכן שבביקורתו גם זכר שלונסקי לשלילה את אורי צבי גרינברג ואת תפיסתו ביחס לצמד: שירה-נבואה. במסתו "כלפי תשעים ותשעה" (1928), כתב אצ"ג, שהשירה היא כ"נבואת הדברים העמוקה, ההיולית" וברוח זה בא בטרוניה על "ביאליק הנבואי" הרואה מה מתרחש בארץ-ישראל ובעולם היהודי ואף-על-פי-כן מתעטף בשתיקה ואינו אומר דברי תוכחה. יש לציין כי בזמנו רווחו פירושים שונים לחריפות התקפתו של שלונסקי על ביאליק בגין השיר "וראיתכם שוב..." לבד מן השיגרה האנטי-ביאליקאית שקנתה לה שבייתה ב"כתובים". היו שטענו כי שלונסקי טעה בכתובת, שכנגדה נשלח השיר – המפלגה הרוויזיוניסטית-הז'בוטינסקאית, ויחס אותו לעצמו ולאנשי "כתובים". אחרים תלו את הקולר במאבק שהתנהל בבית "כתובים" פנימה בין שלונסקי לשטיינמן (ראה "ספר שלונסקי", הוצ' ספרית פועלים ואוניברסיטת תל-אביב, 1981, עמ' 134). אלתרמן לא הכיר את הפרטים האלו, אבל הוא ראה בחוש כי במקרה זה השפיעה מלחמת "המחנות" לא פחות מניגודי השקפות-עולם ספרותיות והיסטוריוזופיות.

¹⁹ "ספ" הוא מעין אגן ושימושו קרוב יותר לכד מאשר לגביע. כמיטאפר מופיעה תיבה זו בספר זכריה, י"ב, ב': "הנה אנוכי שם את ירושלים סף-רעל לכל העמים סביב". דהיינו – "ספ" הוא כלי גדול מאוד. בספר שמות י"ב, כ"ב מופיע ה"ספ" ככלי-קיבול לדם.

²⁰ זהו אחד משניים, שלושה מכתבים מיצחק אלתרמן אל בנו מזמן שהותו בפאריס ובנאנסי, במשך שלוש שנים, אף-על-פי שאין שום ספק בדבר שהתנהלה בין האב לבין הבן חליפת-מכתבים מתמדת. איך ומדוע נעלמו מכתבים אלו – אין איש יודע. אין להעלות על הדעת שהורי נ"א לא קיימו את מכתבי בנם ולא שמרו עליהם. אלתרמן-הבן, שהיה נטול כל כשרון של איסוף והצבר, בין של נכסי רוח בין של נכסי חומר, יכול היה להתרשל כבגון זה. אני משער שדברי ההרגעה של יצחק אלתרמן, הרומזים לאיזו תקלה במישור הספרותי, קשורים עם מעשה הקיצורים, שעשו העורכים בשני השירים: "קונצרט לגיינטה" ו"ליל קרבנבל" – טלפיר ב"גזית" ונורמן והורביץ ב"כתובים". קיצורים אלו קוממו את נ"א והכאיבו לו. כנראה, שעל כך כתב לאביו.

המכתב המלא של יצחק אלטרמן, המכיל, כמובן, גם קצת פרטים אישיים ומשפחתיים, יובא בכרך איגרות אלטרמן שבהכנה.

²¹ ראה ז. שביט, החיים הספרותיים וכו', עמ' 317.

²² מקץ שנים רבות, בברכו את אלטרמן ליום-הולדתו החמישים, גילה יעקב הורביץ את סוד ההשמטה בפואמה "ליל קרנבל". במאמרו ב"הארץ" הוא כותב: "קודם-כל סליחה. ממש הכאה על חטא. הנה בגליון זה [מ' ה-5 באוגוסט 1960] מובא שיר, 'ליל קרנבל' שמו, שנשלח בשנת 1932, כלומר שנה אחת אחר שהמשורר הצעיר נתן אלטרמן התחיל לפרסם את שיריו, שנשלחו למערכת 'כתובים' מצרפת, מקום לימודיו של המשורר. והנה רצה הגורל שהגיע לידי ואני 'התקנתיו' לדפוס. אם זכרוני אינו מטעני, אמנם עשיתי מעשה שלא ייעשה – דומה שהשמטתי כמה שורות, כמנהג העורכים בימים ההם (ואולי לא רק בימים ההם), ועתה, כאמור, אני מכה על חטא קבל עם ועדה... המשורר עצמו קיבל אז את הדין, אך איך אקבלנו אני, הרי השיר לא בא על תיקונו, עד כמה שידוע לי, בשום הדפס-מישנה".

²³ באותה מסיבה נשאו דברים מ. באי-שאול, י. זרובבל, מישה אידלברג, יעקב הורביץ ויצחק נורמן. האחרון אמר בין השאר: "מעטים אנחנו ועל-כן אני מצטער שבעתיים שבמסיבה זו נעדרים חברינו י. זמורה, השוהה ברומניה, נ. אלטרמן, הלומד בצרפת, וחברי קבוצת 'פתח' בקובנה" ("כתובים", גליון מ' ה-17 בפברואר 1932).

²⁴ נדפס ב"כתובים" ו', גל' י"ט, 19.5.32. ראה עכשיו: נתן אלטרמן, שירים – 1931-1935; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1984, עמ' 52.

²⁵ הכוונה למאמרו של יצחק נורמן: ליובל יוהן וולפאנג גיתה"; "כתובים" ו', גל' ט"ז-י"ז, 19.4.32.

²⁶ מכתב זה וכן מכתבו הקודם של אלטרמן מצויים ב"גנוזים", בארכיון נורמן